

**Med gården som ressurs
Tilleggsnæringer i trøndersk landbruk**

Oddveig Storstad

Notat nr 6/07, ISSN 1503-2027

oddveig.storstad@bygdeforskning.no

Norsk senter for bygdeforskning
Universitetsenteret Dragvoll
7491 Trondheim

Innhold

INNHold	2
1. INNLEDNING	3
2. OMFANG AV TILLEGGSNÆRINGER I TRØNDERSK LANDBRUK	4
3. TRADISJONELLE OG MODERNE TILLEGGSNÆRINGER	7
3.1 KONSTRUKSJONEN AV INDEKSENE TRADISJONELL OG MODERNE TILLEGGSNÆRINGER	7
4. HVEM DRIVER TILLEGGSNÆRINGER?	11
4.1 GEOGRAFISKE FORSKJELLER	11
4.2 BRUKSSTØRRELSE	12
4.3 PRODUKSJON	14
4.4 KJØNN	15
4.5 ALDER	17
4.6 UTDANNING	17
4.7 TIDLIGERE YRKESERFARING	18
4.8 ARBEIDSINNSATS PÅ BRUKET	21
4.9 ARBEID UTENFOR BRUKET	23
4.10 ØKONOMISKE FORHOLD	25
4.11 OPTIMISME – INVESTERINGSLYST OG REKRUTTERING	29
4.12 HOLDNINGER, OPPFATNINGER OG MOTIVASJON.....	32
<i>Motivasjon for å være bonde</i>	32
<i>Støtte og rådgivning</i>	34
<i>Identitet</i>	36
5. VIDERE SATSING PÅ TILLEGGSNÆRINGER	39
5.1 OPPFATNINGER OM BYGDETURISME	40
6. OPPSUMMERING	42
REFERANSER	46

1. Innledning

Dette notatet presenterer en analyse av omfanget av og kjennetegn ved trønderske bønder som driver med ulike tilleggsnæringer som har utgangspunkt i gårdens ressurser. Det vil si der bøndene utnytter de muligheter som et gårdsbruk gir til å drive næringsvirksomhet ut over tradisjonell gårdsdrift (produksjon av mat og fiber). Med gårdens ressurser menes jord, skog og utmark, sjørett, husdyr, bygninger og maskiner, og i tillegg vil bondens egne erfaringer og kunnskap være viktige ressurser.

Datamaterialet som benyttes er Norsk senter for bygdeforskning sine egenundersøkelser Trender i norsk landbruk 2006. Dette er en survey som Bygdeforskning gjennomfører annethvert år, første gang i 2002. I utvalget for 2006 ble det trukket et ekstrautvalg blant bønder i de to trøndelagsfylkene, og datamaterialet inneholder totalt 820 bønder fra Nord- og Sør-Trøndelag. Utvalget er trukket fra produsentregistret og er representativt for bøndene i de to fylkene¹.

Prosjektet "Den kreative trønderbonden" er finansiert over bygdeutviklingsmidlene i Nord- og Sør-Trøndelag.

Analysen viser at i overkant av seks av ti trønderske bønder driver med en eller flere tilleggsnæringer som tar utgangspunkt i brukets ressurser. Dette vitner om stor kreativitet blant bøndene i de to fylkene, og med de nye tilleggsnæringene som vokser fram, kan vi snakke om en ny kreativ klasse i det trønderske landbruket. Prosjektet tar altså sikte på å identifisere ulike typer av bønder som driver næringsvirksomhet utenom standard primærlandbruk med basis i gårdens og gårdsfamiliens ressurser.

Prosjektet har en særlig fokus på tjenesteproduksjon, både tradisjonelle former (snøbrøyting, leiekjøring, utleie av jakt og fiske) og nyere former (grønn omsorg, servering, opplevelsesprodukter). I analysen deles gruppen av tilleggsnæringer i to – moderne og tradisjonelle tilleggsnæringer. Disse to gruppene vil i analysen bli sammenlignet med de som ikke driver noen form for tilleggsnæring. I tillegg legges det i analysen særlig vekt på sammenhengen mellom tilleggsnæringer, inntekt og arbeidsinnsats for å studere i hvilken grad tilleggsnæringer kan sies å gå på bekostning av tradisjonell jordbruksproduksjon. I hvilken grad er det å satse på tilleggsnæringer en vei ut av det trønderske landbruket? I tillegg har kjønnsperspektivet en sentral plass i analysen. I hvilken grad kan satsing på tilleggsnæringer bidra til å gi kvinner en større plass i det trønderske landbruket?

Følgende problemstillinger belyses i notatet:

1. Hvilket omfang og hvilke kjennetegn har landbruksbasert tjenesteproduksjon i Trøndelag?
2. Hva er de viktigste faktorene som forklarer framveksten av ulike landbruksbasert tjenesteproduksjoner?
3. Under hvilke betingelser fører vekst i tjenesteproduksjon til stagnasjon eller tilbakegang i den tradisjonelle gårdsdrifta?
4. På dette grunnlag skal prosjektet identifisere hva veiledningstjenesten kan bidra med til å styrke utviklingen av landbruksbasert tjenesteproduksjon kombinert med produksjon av mat og fiber.

¹ For nærmere redegjørelse for utvalg se Vik og Rye 2006.

2. Omfang av tilleggsnæringer i trøndersk landbruk

62.1 prosent av de trønderske bøndene driver med en eller annen form for tilleggsnæring med utgangspunkt i brukets ressurser. Tilsvarende prosentandel for alle norske bønder er 58.7 prosent.

Tabell 1. Andel som driver med ulike typer tilleggsnæringer. Prosent. N(820)

	Andel av brukene som driver med tilleggsnæringen	N
Leiekjøring, slått, brøyting, strøing ol.	28.4	233
Utleie av jakt- og eller fiskerettigheter	26.8	220
Vedproduksjon, biobrensel ol	20.6	169
Gårdssag	7.3	60
Utleie av lokaler, lagerhold ol	6.1	50
Overnatting på eller ved gården	5.6	46
Bygningsarbeid	5.2	43
Husdyravløsning	3.9	32
Gårdsmat (foredling og/eller salg)	3.8	31
Helse og omsorg, avlastning	3.4	28
Opplevelsestilbud, guiding ol. (reiseliv)	2.7	22
Organisert bygdeservice	2.7	22
Kurs/barnehage/skolerelaterte tjenester	2.4	20
Rådgivning, regnskap, konsulenttjenester	2.3	19
Servering på eller ved gården	1.6	13
Fiskeri	1.1	9
Havbruk og/eller oppdrett	0.4	3
Annet	6.6	54

Det er betydelig forskjell mellom de ulike næringene i utbredelse. Leiekjøring, slått, brøyting, strøing ol., utleie av jakt- og eller fiskerettigheter og vedproduksjon, biobrensel ol. er de klart mest utbredte tilleggsnæringene, mens vi finner næringer som servering på eller ved gården, fiskeri, havbruk og/eller oppdrett i den andre enden av lista.

Tabell 2. Gjennomsnittlig oppstartsår for ulike tilleggsnæringer. Gjennomsnitt og standardavvik.

	Gjennomsnittlig oppstartsår	Standardavvik	N
Utleie av jakt- og eller fiskerettigheter	1988.5	12.9	114
Gårdssag	1988.8	13.3	36
Leiekjøring, slått, brøyting, strøing ol.	1992.0	10.2	175
Vedproduksjon, biobrensel ol	1992.4	9.1	96
Bygningsarbeid	1993.7	10.2	24
Rådgivning, regnskap, konsulenttjenester	1995.6	7.7	12
Havbruk og/eller oppdrett	1995.7	7.6	3
Overnatting på eller ved gården	1996.5	8.6	29
Utleie av lokaler, lagerhold ol	1996.6	9.7	28
Fiskeri	1997.1	12.7	7
Husdyravløsning	1997.6	7.4	19
Opplevelsestilbud, guiding ol. (reiseliv)	1998.2	8.2	13
Gårdsmat (foredling og/eller salg)	1998.5	5.9	26
Helse og omsorg, avlastning	1999.6	5.8	13
Servering på eller ved gården	1999.6	6.3	8
Kurs/barnehage/skolerelaterte tjenester	2002.5	2.7	13
Organisert bygdeservice	2003.7	1.2	18
Annet	1996.9	7.7	43

Utleie av jakt- og/eller fiskerettigheter og gårdssag er de eldste tilleggsnæringene, men også leiekjøring, slått, brøyting, strøing, vedproduksjon/biobrensel og bygningsarbeid har lange tradisjoner som tilleggsnæring på trønderske gårdsbruk. Som vist i tabell 1 er det også blant disse tilleggsnæringene vi finner de som har størst omfang.

I tabell 2 ble det brukt gjennomsnittsverdier som mål på hvor lang tradisjon de ulike tilleggsnæringene har i trøndersk landbruk, men for å gi en mer detaljert framstilling presenteres i neste tabell prosentandeler for de næringene som drives av flere enn 20.

Tabell 3. Gjennomsnittlig oppstartsår for ulike tilleggsnæring. Gjennomsnitt og standardavvik.

	Før 1970	1970- 1979	1980- 1989	1990- 1999	Etter 2000	Sum (n)
Utleie av jakt- og eller fiskerettigheter	6.1	14.9	21.9	33.3	23.7	99.9 (114)
Gårdssag	5.6	11.1	30.6	30.6	22.2	100.1 (36)
Leiekjøring, slått, brøyting, strøing ol.	2.3	9.7	21.7	40.6	25.7	100.0 (175)
Vedproduksjon, biobrensel ol	0	10.4	24.0	37.5	28.1	100.0 (96)
Bygningsarbeid	0	16.7	12.5	20.8	50.0	100.0 (24)
Overnatting på eller ved gården	3.4	0	13.8	37.9	44.8	99.9 (29)
Utleie av lokaler, lagerhold ol	0	7.1	7.1	35.7	50.0	99.9 (28)
Gårdsmat (foredling og/eller salg)	0	0	11.5	26.9	61.5	99.9 (26)

Selv om enkelte av tilleggsnæringene har lange tradisjoner, har nyrekrutteringen innenfor disse vært relativt betydelig de siste par ti-årene. Drøyt halvparten av de som driver med utleie av jakt- og/eller fiskerettigheter og gårdssag har etablert denne virksomheten etter 1990, og for de som driver med tradisjonelle tilleggsnæring som leiekjøring/slått/brøyting/strøing ol., vedproduksjon/biobrensel eller bygningsarbeid er andelen mellom 65 og 70 prosent. Det skjer altså en sterk nyrekruttering til tradisjonelle tilleggsnæring i trøndersk landbruk, samtidig som nye tilleggsnæring har vokst fram de senere årene. I den videre analysen vil vi dele inn tilleggsnæringene i to grupper: *tradisjonelle* og *moderne* tilleggsnæring (se avsnitt 3).

Tabell 4. Samarbeid om tilleggsnæring på bruket. Prosent. N(509)

	Prosent
Driver kun alene	66.0
Ektefelle/samboer driver alene	11.0
Driver sammen med ektefelle/samboer	23.0
Sum	100.0

Hele 66 prosent av trønderske bønder som driver med tilleggsnæring driver alene, 23 prosent driver sammen med ektefelle eller samboer, mens blant 11 prosent av de som driver tilleggsnæring er det brukerens ektefelle eller samboer som alene står for tilleggsnæringen. Skal man kunne drive tilleggsnæring sammen med ektefelle/samboer bør man i utgangspunktet *ha* en ektefelle eller en samboer, og det er det ikke alle bøndene som har. I datamaterialet har 85.4 prosent en samboer eller ektefelle, og i tabellen nedenfor er kun denne gruppen inkludert.

Tabell 5. Samarbeid om tilleggsnæringer på bruket blant brukere som er gift eller samboende. Prosent. N(436).

	Prosent
Driver kun alene	60.6
Ektefelle/samboer driver alene	12.6
Driver sammen med ektefelle/samboer	26.8
Sum	100.0

Selv om vi her kun ser på de bøndene som er gift eller lever i samboerskap er det en betydelig overvekt av bøndene som driver tilleggsnæringen(e) alene (60.6%). 26.8 prosent driver sammen med sin ektefelle eller samboer, mens i 12.6 prosent av tilfellene er det samboeren eller ektefellen som alene står for drifta av tilleggsnæringen.

3. Tradisjonelle og moderne tilleggsnæringer

Nærings- og yrkeskombinasjoner har lange tradisjoner i norsk landbruk (Gjerdåker 2002:120), og spesielt har kombinasjonen landbruk-fiske vært framtreddende. Gjerdåker (2002:173) viser blant annet til Folketellingen fra 1920 hvor 8.5 prosent av de som hadde jordbruk som hovedyrke drev med fiske som tilleggssyrke og 6.5 prosent hadde skogbruk som tilleggsnæring. Det å dele inn tilleggsnæringene i tradisjonelle og moderne er derfor langt på vei historisk feil. Bearbeiding og salg av gårdsmat, servering og overnatting på gården er ikke moderne i betydningen nye tilleggsnæringer. Dette er en tilleggsnæring som har lange tradisjoner i landbruket. Likevel har jeg valgt å bruke benevnelsen moderne tilleggsnæringer fordi dette er tilleggsnæringer som har fått ny aktualitet og vekst i landbruket.

3.1 Konstruksjonen av indeksene tradisjonell og moderne tilleggsnæringer

Det er flere måter å konstruere indekser på, men de har gjerne det til felles at de konstrueres både ut fra en teoretisk og en statistisk begrunnelse. Så også i dette tilfellet, men hovedvekten er lagt på en teoretiske definisjon av hvilke tilleggsnæringer som "naturlig hører sammen". En faktoranalyse gav to tydelige hovedgrupper av tilleggsnæringer, som jeg altså har gitt benevnelsene moderne og tradisjonelle tilleggsnæringer.

Det er enkelte av tilleggsnæringene som klarere faller inn under de to indeksene tradisjonell og moderne enn andre. Tydeligst er dette for dimensjonen moderne tilleggsnæringer hvor både utleie av lokaler, lagerhold ol.², overnatting på eller ved gården, foredling og/eller salg av gårdsmatopplevelses-tilbud, guiding og servering på eller ved gården korrelerer negativt med indeksen tradisjonelle tilleggsnæringer. Dette gjelder også for tilleggsnæringen "fiskeri", men i motsetningen til de andre næringene som korrelerer negativt med faktor 2 (tradisjonelle tilleggsnæringer) hører den ikke umiddelbart teoretisk sammen med de andre næringene. Jeg har likevel valgt å inkludere fiskeri som en av tilleggsnæringene som defineres som moderne, og da med den begrunnelse at den statistiske korrelasjonen med de andre moderne tilleggsnæringene skyldes at fiskeri som tilleggsnæring i landbruket brukes i tilknytning til ulike former for gårdsturisme eller bearbeiding og salg av gårdsmat.

Både helse/omsorg/avlastning og kurs/barnehage/skolerelaterte tjenester er også inkludert i indeksen moderne tilleggsnæringer selv om de ikke korrelerer i noen betydelig grad med de andre tilleggsnæringene i indeksen moderne. Disse to formene for tilleggsnæring omtales gjerne som grønn omsorg og faller innenfor "inn på tunet"-satsingen som koordineres av Fylkesmennenes landbruksavdelinger i en rekke av landets fylker. Inn på tunet er i hovedsak tjenestetilbud som foregår i nært samarbeid med oppvekst/skole-, helse- og sosialsektor i mange av landets kommuner³.

² Dette betyr at variablene utleie av lokaler, lagerhold ol. i all hovedsak innebærer utleie av lokaler i forbindelse med ulike typer gårdsturisme (overnatting, matservering ol), og ikke først og fremst omfatter utleie av driftsbygninger som lagerlokale.

³ For nærmere beskrivelse se: <http://www.innpaattunet.no/>

Totalt består gruppen av *moderne tilleggsnæringer* av åtte ulike næringer:

- Utleie av lokaler, lagerhold ol
- Overnatting på eller ved gården
- Gårdsmat (foredling og/eller salg)
- Opplevelsestilbud, guiding ol. (reiseliv)
- Servering på eller ved gården
- Fiskeri
- Helse og omsorg, avlastning
- Kurs/barnehage/skolerelaterte tjenester

Når det gjelder den andre gruppen av tilleggsnæringer, tradisjonelle tilleggsnæringer, består denne også av åtte tilleggsnæringer. Leiekjøring, slått, brøyting, strøing ol. er den tilleggsnæringen som skiller ut som den tilleggsnæringen som tydeligst er forskjellig fra gruppen med moderne tilleggsnæringer, men også bygningsarbeid og husdyravløsning hører naturlig hjemme i gruppen tradisjonelle tilleggsnæringer. Når det gjelder vedproduksjon, biobrensel ol., gårdssag og organisert bygdeservice er bildet mindre klart, men det er både teoretiske og statistiske grunner for å plassere alle disse tilleggsnæringene i gruppen av tradisjonelle tilleggsnæringer. Organisert bygdeservice er en av de nyeste tilleggsnæringene i landbruket (jfr. tabell 2), men det "nye" ligger mer i organiseringen av aktivitetene enn selve aktivitetene i seg selv.

Det at gårdssager, som har lange tradisjoner på norske gårdsbruk, i stor grad også er i bruk av bønder som driver innenfor moderne tilleggsnæringer kan ha sammenheng med at de bearbeider eget tømmer til å sette opp utleiehytter ol. til turister. I så måte er dette nok et eksempel på at det ikke er uvanlig at det å starte opp en tilleggsnæring på bruket ofte medfører at andre tilleggsnæringer også blir en del av "pakken", av "konseptet" som er valgt på det enkelte bruk.

I tillegg har jeg valgt å definere havbruk og/eller oppdrett som en tilleggsnæring som hører inn under gruppen av tradisjonelle tilleggsnæringer. I datamateriale er det kun tre bønder som oppgir at de driver med havbruk og/eller oppdrett som tilleggsnæring, og ingen av disse driver i tillegg med andre tilleggsnæringer ved siden av jordbruksvirksomheten. Hovedbegrunnelsen for å definere disse tre bøndene innenfor de tradisjonelle tilleggsnæringene er at dette er en tilleggsnæring som begynner å ha relativt lange tradisjoner i norsk landbruk⁴ og er basert på produksjon av råstoff, og ikke tjenestebasert på samme måte som for eksempel gårdsturisme.

Utleie av jakt og/eller fiskerettigheter er også inkludert i indeksen tradisjonelle tilleggsnæringer, men dette er en næring som også er utbredt innenfor den andre gruppen av tilleggsnæringer - moderne tilleggsnæringer. 49 av de 220 bøndene som driver med utleie av jakt- eller fiskerettigheter driver i også med andre former for moderne tilleggsnæringer, og mest typisk er drives det i kombinasjon med overnatting på eller ved gården, men det er langt mer utbedret å selge jakt- og/eller fiskerettigheter uten at de tilbyr overnatting og/eller andre reiselivsbaserte tjenester til de som kjøper jaktrettigheter eller fiskekort.

⁴ De tre bøndene som driver med havbruk og/eller oppdrett startet opp i henholdsvis 1987, 1999 og 2001.

Disse åtte tilleggsnæringene inngår i indeksen *tradisjonelle tilleggsnæring*:

- Leiekjøring, slått, brøyting, strøing ol.
- Vedproduksjon, biobrensel ol.
- Gårdssag
- Bygningsarbeid
- Utleie av jakt- og eller fiskerettigheter
- Husdyravløsning
- Organisert bygdeservice
- Havbruk og/eller oppdrett

Det er altså to grupper av tilleggsnæring som vanskelig lar seg plassere innenfor både gruppen av tradisjonelle og av moderne tilleggsnæring; rådgivning, regnskap, konsulenttjenester og de som har krysset av for at de driver med tilleggsnæring utover de som er spesifisert i spørreskjemaet ("annet"). Innenfor hver av disse gruppene er det bønder som i tillegg har krysset av for at de driver med andre tilleggsnæring i tillegg, og disse vil bli plassert enten som moderne eller tradisjonell ut fra hvilke(n) tilleggsnæring de driver.

6.6 prosent av bøndene driver med tilleggsnæring som ikke er listet opp i spørreskjemaet (se tabell 1). 23 av de 43 bøndene som har krysset av for "annen tilleggsnæring" driver i tillegg med en eller flere av de tilleggsnæringene som er listet opp i skjemaet, og denne avkryssingen vil være bestemmende for om de blir definert som å drive med moderne eller tradisjonell tilleggsnæring. De resterende 20 bøndene som oppgir at de driver med en annen form for tilleggsnæring har vi ikke noe grunnlag for å plassere innenfor en av de to gruppene. Vi vet ikke hvilken type tilleggsnæring det er snakk om, og velger derfor å utelate dem fra analysen. Det samme gjelder for de fire bøndene som kun driver med rådgivning, regnskap og konsulenttjenester som tilleggsnæring. Totalt er det 19 bønder som har krysset av for at de driver med rådgivning, regnskap, konsulenttjenester, men 15 av disse driver i tillegg med andre tilleggsnæring som lar seg definere enten som tradisjonelle eller som moderne tilleggsnæring og disse inkluderes således i analysen.

Datamaterialet viser at 3.9 prosent av bøndene kun driver med moderne tilleggsnæring, mens 45.0 prosent kun driver med tradisjonelle tilleggsnæring slik som de to gruppene er definert ovenfor. I tillegg er det 10.2 prosent av de trønderske bøndene som driver med en kombinasjon av både tradisjonelle og moderne tilleggsnæring. Disse vil i den videre analysene bli slått sammen med den gruppen av bønder som driver rendyrket med moderne tilleggsnæring. I tillegg har vi en gruppe på 40.9 prosent av bøndene som ikke driver med noen tilleggsnæring.

Tabell 6. Inndeling i tradisjonelle og moderne tilleggsnæring. Prosent. N(820)

	N	Prosent		n	Prosent
Driver kun med moderne tilleggsnæring	32	3.9	Moderne tilleggsnæring	116	14.1
Driver kun med tradisjonelle tilleggsnæring	369	45.0	Tradisjonelle tilleggsnæring	369	45.0
Driver både med moderne og tradisjonelle tilleggsnæring	84	10.2	Driver ikke med tilleggsnæring	335	40.9
Driver ikke med tilleggsnæring	335	40.9			
Sum	820	100	Sum	820	100

Det vil si at gruppen som driver med moderne tilleggsnæringer (14.1% av det totale utvalget) både består av bønder som kun driver med moderne tilleggsnæringer (27.6% av gruppen) og av bønder som driver med en eller flere tradisjonelle tilleggsnæringer ved siden av moderne tilleggsnæringer (utgjør 72.4% av gruppen moderne tilleggsnæringer).

4. Hvem driver tilleggsnæringer?

I dette avsnittet går jeg gjennom en rekke forhold som kan tenkes å påvirke omfanget tilleggsnæringer i trøndersk landbruk, og som dermed også kan bidra til å gi en god beskrivelse av fenomenet.

4.1 Geografiske forskjeller

Tabell 7. Type tilleggsnæringer etter fylke. Prosent.

	Sør-Trøndelag	Nord-Trøndelag	Totalt
Moderne tilleggsnæringer	12.7	15.4	14.1
Tradisjonelle tilleggsnæringer	46.3	43.9	45.0
Ingen tilleggsnæringer	41.0	40.7	40.9
Sum	100.0	100.0	100.0
N	378	442	820

Pearsons χ^2 1.305, df=2, p=0.521

Det er ingen forskjeller mellom Nord- og Sør-Trøndelag når det gjelder omfanget av tilleggsnæringer i landbruket, og det er heller ikke forskjeller mellom de to trøndelagsfylkene når det gjelder typer av tilleggsnæringer. Det er en tendens i materialet i retning av at de moderne tilleggsnæringerne er mer utbredt i Nord-Trøndelag, men forskjellen er liten og på langt nær signifikant.

Datamaterialet er for lite til at vi kan analysere forskjeller mellom de enkelte kommuner i Trøndelag, men jeg har delt inn kommunene i de to fylkene i følgende sju regiongrupper:

Fosen	Ni kommuner, 133 bønder i utvalget	Ørland, Rissa, Bjugn, Ålfjord, Roan, Osen, Leksvik, Mosvik, Verran
Kystkommuner i sør	Fem kommuner, 30 bønder i utvalget	Frøya, Hitra, Agdenes, Snillfjord, Hemne
Stor-Trondheim	Seks kommuner, 98 bønder i utvalget	Orkdal, Skaun, Melhus, Klæbu, Malvik, Trondheim
Fjellregionen	Ni kommuner, 148 bønder i utvalget	Oppdal, Rennebu, Meldal, Røros, Holtålen, Midtre-Gauldal, Selbu, Tydal, Meråker
Ytre Namdal	Seks kommuner, 55 bønder i utvalget	Namsos, Fosnes, Flatanger, Vikna, Nærøy, Leka
Indre Namdal	Åtte kommuner, 85 bønder i utvalget	Namdalseid, Snåsa, Lierne Røyrvik, Namsskogan, Grong, Høylandet, Overhalla
Innherred	Seks kommuner, 271 bønder i utvalget	Steinkjer, Verdal, Inderøy, Levanger, Frosta, Stjørdal

Disse sju kommunegruppene er kjørt opp mot type tilleggsnæringer, og resultatet er framstilt i tabell 8.

Tabell 8. Type tilleggsnæringer etter region. Prosent.

	Fosen	Kyst sør	Stor-Trondheim	Fjell-regionen	Ytre Namdal	Indre Namdal	Innherred	Total
Moderne tilleggsnæringer	13.5	13.3	13.3	14.9	9.1	20.0	11.8	13.5
Tradisjonelle tilleggsnæringer	40.6	40.0	48.0	50.0	58.2	48.2	43.5	46.1
Ingen tilleggsnæringer	45.9	46.7	38.8	35.1	32.7	31.8	44.6	40.4
Sum	100.0	100.0	100.1	100.0	100.0	100.0	99.9	100.0
N	133	30	98	148	55	85	271	820

Pearsons χ^2 14.051, 12 df, p=0.297

Forskjellene mellom de sju regionene er ikke signifikante, og bør derfor ikke tillegges stor vekt. Til tross for dette er det en tendens i materialet til at andelen bønder som ikke driver med noen form for tilleggsnæringer er lavest i kommunene i fjellregionen, Ytre og Indre Namdal. Dette kan være et uttrykk som at bønder i kommuner/regioner med et relativt sett dårligere arbeidsmarked i større grad velger tilleggsnæringer som strategi for å kompensere for lave inntekter fra tradisjonell landbruksdrift. En analyse av hvor stor andel av bøndene i de ulike regionene som ikke har lønnet arbeid utenfor bruket gir imidlertid ikke grunnlag for en slik forklaring.

Det er altså lite som tyder på at forskjeller i bønders valg av tilleggsnæring kan forklares med geografiske forskjeller.

4.2 Bruksstørrelse

I datamaterialet har vi opplysninger om hvor stort jordbruksareal som er eid av bruket, det totale jordbruksarealet (eid og leid areal) og produktivt skogareal eid av bruket.

Tabell 9. Jordbruksareal eid av bruket etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Under 50 dekar	6.3	4.8	5.6	5.3
50-99 dekar	13.5	15.2	23.0	18.0
100-249 dekar	57.7	56.4	51.9	54.8
Mer enn 250 dekar	22.5	23.7	19.6	21.9
Sum	100.0	100.1	100.1	100.0
N	111	376	322	809

Pearsons χ^2 9.998, 6 df, $p=0.125$

Det er ikke signifikant forskjell mellom hvor stort jordbruksareal som eies av bruket, men tendensen er at de som driver med moderne eller tradisjonelle tilleggsnæringer har mer jordbruksareal enn de som ikke driver med tilleggsnæringer. Denne sammenhengen blir forsterket når vi inkluderer leid areal og ser på det totale jordbruksarealet (tabell 10).

Tabell 10. Totalt antall dekar jordbruksareal eid og leid av bruket etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Under 50 dekar	7.3	3.5	7.5	5.6
50-99 dekar	7.3	9.6	15.6	11.7
100-249 dekar	41.3	46.5	49.2	46.9
Mer enn 250 dekar	44.0	40.4	27.7	35.8
Sum	99.9	100.0	100.0	100.0
N	109	374	321	804

Pearsons χ^2 24.102, 6 df, $p<.001$

Det er ubetydelige forskjeller mellom de som driver moderne eller tradisjonelle tilleggsnæringer i totalt jordbruksareal som bruket disponerer, men forskjellen mellom de som driver tilleggsnæring og de som ikke gjør det er betydelig. Mens 23.1 prosent av de som ikke driver tilleggsnæring disponerer mindre enn 100 dekar jordbruksareal, er tilsvarende prosentandel for de som driver med tradisjonell tilleggsnæring 13.1 prosent og 14.6 prosent for de som driver med moderne tilleggsnæringer. Mens henholdsvis 44.0 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer og 40.4 prosent av de som driver

med tradisjonelle tilleggsnæringer har mer enn 250 dekar dyrka mark, er andelen betydelig lavere for de som ikke driver med tilleggsnæringer (27.7%).

Disse analysene viser at de som driver med tilleggsnæringer i større grad enn de som ikke driver tilleggsnæringer leier jordbruksareal, og i noen grad vil det være slik at de som ikke driver tilleggsnæringer leier bort jordbruksareal til de som driver med tilleggsnæringer. I tabell 11 har jeg framstilt hvor stor andel som driver like mye jordbruksareal som de eier, driver mer eller mindre enn de eier for hver av de tre gruppene.

Tabell 11. Forholdet mellom eid og leid jordbruksareal etter tilleggsnæring. Prosent.⁵

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Driver mindre areal enn de eier	4.6	5.1	6.9	5.7
Eid areal = totalt areal	68.8	67.0	74.6	70.3
Driver mer enn eid areal	26.6	27.9	18.5	24.0
Sum	100.0	100.1	100.0	100.0
N	109	373	319	801

Mens 74.6 prosent av de som ikke driver tilleggsnæringer hverken leier bort eller leier jordbruksareal er tilsvarende andel blant de som driver moderne tilleggsnæringer 68.8 prosent og 67.0 prosent blant de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer. Henholdsvis 26.6 prosent og 27.9 prosent av de som driver moderne eller tradisjonelle tilleggsnæringer leier tilleggsjord, mens andelen blant de som ikke driver med tilleggsnæringer er 18.5 prosent.

Tabell 12. Produktivt skogbruksareal eid av bruket etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Under 100 dekar	26.9	19.6	44.0	30.1
100-499 dekar	22.2	33.0	31.5	30.9
500-999 dekar	18.5	23.2	13.9	18.9
Mer enn 1000 dekar	32.4	24.3	10.6	20.1
Sum	100.0	100.1	100.0	100.0
N	108	367	302	777

Pearsons χ^2 68.817, 6 df, $p < .001$

På samme måte som de som driver med tilleggsnæringer har mer dyrka mark enn de som ikke driver med tilleggsnæringer, eier denne gruppen også mer produktiv skog. 32.4 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer og 24.3 prosent av de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer har mer enn 1000 dekar produktiv skog, mens tilsvarende andel blant de som ikke driver med tilleggsnæringer er 10.6 prosent. Når det gjelder forskjellen mellom de to gruppene av tilleggsnæringer er denne ikke

⁵ Opplysningene om eid areal og totalt areal dyrka mark er i utgangspunktet delt inn i åtte grupper og gir derfor ikke fullgod informasjon om hvor stor andel som leier eller leier bort dyrka mark. Det er for eksempel mulig å eie 150 dekar (har krysset av for gruppen 100-249 dekar) og drive 220 dekar (har krysset av for gruppen 100-249 dekar), og disse vil da i tabellen komme fram som om de både eier og driver samme areal. Det vil altså si at andelen som leier areal vil være større enn det som kommer fram i tabellen. Til tross for dette er det all grunn til å tro at hovedmønsteret som kommer fram i tabellen vil være det samme - de som driver med tilleggsnæringer leier i større grad areal enn de som ikke driver med tilleggsnæringer.

helt entydig. Det er en noe større andel av de som driver med moderne tilleggsnæringer som har mindre enn 100 dekar produktiv skogareal (26.9%), sammenlignet med de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer (19.6%). Samtidig ser vi at det er en større andel av de som driver moderne tilleggsnæringer som har mer enn 1000 dekar produktiv skog (32.4%), enn blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer (24.3%).

4.3 Produksjon

I dette avsnittet skal vi se i hvilken grad det er forskjell mellom de tre gruppene av bønder etter hva som er hovedproduksjon på bruket, og i hvilken grad det er forskjell mellom gruppene når det gjelder hvor mange som driver økologisk vs. konvensjonell produksjon.

Tabell 13. Brukets hovedproduksjon etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Melkeproduksjon	49.1	58.9	46.3	52.5
Husdyrhold	29.1	24.2	27.1	26.0
Kornproduksjon	11.8	12.1	19.5	15.1
Annen planteproduksjon	3.6	2.2	3.7	3.0
Skog	1.8	1.1	0.9	1.1
Annen produksjon	4.5	1.6	2.4	2.3
Sum	99.9	100.1	99.9	100.0
N	110	372	328	810

Pearsons χ^2 19.055, 10 df, p=0.040

Det er to merkbare forskjeller mellom de som driver og de som ikke driver tilleggsnæringer når det gjelder brukets hovedproduksjon. Det vi kan merke oss er at andelen melkeprodusenter er høyere blant de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer sammenlignet med de to andre gruppene av bønder. I tillegg ser vi at andelene som oppgir at annen produksjon er hovedproduksjonen på bruket, er noe høyere blant de som driver med moderne tilleggsnæringer. Dette kan være et uttrykk som at tilleggsnæringen på disse brukene i større grad defineres som hovedproduksjon, men tendensen er liten og vi har ikke grunnlag i datamaterialet til å forfølge en slik hypotese.

I tabellen under har jeg sett på i hvilken grad det er forskjell mellom de tre gruppene når det gjelder produksjonsform, det vil si om de driver konvensjonelt eller økologisk.

Tabell 14. Produksjonsform etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Konvensjonell	76.1	93.3	94.7	91.5
Økologisk	19.3	4.0	2.5	5.5
Begge deler/under omlegging	4.6	2.7	2.8	3.0
Sum	100.0	100.0	100.0	100.0
N	109	371	319	799

Pearsons χ^2 48.473, 4 df, p<0.001

Andelen som driver økologisk produksjon er betydelig høyere blant de som driver moderne tilleggsnæringer, mens forskjellen mellom de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer eller ikke driver noen form for tilleggsnæring er ubetydelig. 19.3 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer driver økologisk og i tillegg er det 4.6 prosent som driver deler av produksjonen økologisk eller er

under omlegging fra konvensjonell til økologisk produksjon. I tabell 15 har jeg sett på i hvilken grad bøndene har planer om omlegging til økologisk produksjon, og det er lite som tyder på at forskjellene vi så i tabell 14 vil bli mindre de kommende år.

Tabell 15. Produksjonsform etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Har planer om omlegging til økologisk drift	1.2	2.0	2.0	1.9
Har ikke planer om omlegging til økologisk drift	84.3	92.2	93.6	91.9
Vet ikke	14.5	5.8	4.4	6.2
Sum	100.0	100.0	100.0	100.0
N	83	344	298	725

Pearsons χ^2 11.694, 4 df, p=0.020

Det er ubetydelige forskjeller mellom de tre gruppene når det gjelder hvor stor andel av bøndene som har konkrete planer om å legge om driften fra konvensjonell til økologisk. Hovedforskjellen går på at det er en betydelig større andel av de bøndene som driver moderne tilleggsnæringer som er i tvil om de skal legge om eller ikke (14.5%), sammenlignet med de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer (5.8%) og de som ikke driver med noen form for tilleggsnæring (4.4%). Dette kan tyde på at forskjellen i driftsform mellom de som driver moderne tilleggsnæringer på den ene siden og de to andre gruppene av bønder kan forsterke seg noe i årene som kommer, gitt at de bøndene som driver moderne tilleggsnæringer kommer ut av tenkeboksen med en avgjørelse om å legge om til økologisk produksjon.

4.4 Kjønn

10.9 prosent av bøndene i utvalget er kvinner. Ifølge tall fra Statistisk sentralbyrå var andelen kvinnelige brukere i trøndersk landbruk 11.6 prosent i 2006⁶. Det vil si at kvinneandelen er marginalt lavere i Trend-undersøkelsen enn i populasjonen. Som det går fram av tabellen under er det ikke signifikante forskjeller mellom kvinnelige og mannlige gårdbrukere når det gjelder i hvilken grad de driver med tilleggsnæringer.

Tabell 16. Type tilleggsnæring etter brukers kjønn. Prosent.

	Menn	Kvinner	Total
Moderne tilleggsnæringer	13.0	18.0	14.1
Tradisjonelle tilleggsnæringer	47.0	37.1	44.8
Ingen tilleggsnæringer	40.0	44.9	41.0
Sum	100.0	100.0	99.9
N	725	89	814

Pearsons χ^2 3.661, 2 df, p=0.160

Selv om kjønnsforskjellene ikke er signifikante ser vi en klar tendens i materialet til at kvinner i større grad enn sine mannlige kollegaer driver med moderne tilleggsnæringer. Mens 18.0 prosent av de kvinnelige brukerne driver med moderne tilleggsnæring er andelen for menn 13.0 prosent. For de

⁶ I Sør-Trøndelag var det i 2006 385 kvinnelige brukere av totalt 3381 bønder (11.4%), mens antallet i Nord-Trøndelag var 431 kvinner av totalt 3618 bønder (11.9%).

tradisjonelle tilleggsnæringene er tendensen motsatt - 47.0 prosent av de mannlige brukerne driver med tradisjonelle tilleggsnæring, mens andelen blant kvinner er 37.1 prosent.

Hvis vi ser bort fra de som ikke driver med noen form for tilleggsnæring blir kjønnsforskjellen tydeligere.

Tabell 17. Type tilleggsnæring etter brukers kjønn. Prosent.

	Mann	Kvinne	Total
Moderne tilleggsnæring	21.6	32.7	22.7
Tradisjonell tilleggsnæring	78.4	67.3	77.3
Sum	100.0	100.0	100.0
N	435	49	484

Pearsons χ^2 3.059, 1 df, p=0.062

Mens 32.7 prosent av de kvinnelige bøndene driver med moderne tilleggsnæring er andelen 21.6 prosent blant de mannlige bøndene. Det er altså 11.1 prosentpoeng flere kvinner som driver med moderne tilleggsnæring enn menn.

Datamaterialet inneholder videre informasjon om tilleggsnæringen drives av driver alene, av drivers ektefelle eller av begge i fellesskap. Sammenhengen for henholdsvis mannlige og kvinnelige bønder er framstilt i tabell 18.

Tabell 18. Hvem som driver moderne og tradisjonelle tilleggsnæring etter brukers kjønn. Prosent.

	Mann	Kvinne	Total
Driver ikke tilleggsnæring	40.0	44.9	40.4
Driver moderne tilleggsnæring alene	4.8	10.1	5.4
Ektefelle eller samboer driver moderne tilleggsnæring	2.9	--	2.6
Begge driver moderne tilleggsnæring	5.2	7.9	5.6
Driver tradisjonell tilleggsnæring alene	38.8	9.0	35.7
Ektefelle eller samboer driver tradisjonell tilleggsnæring	1.4	16.9	3.0
Begge driver tradisjonell tilleggsnæring	6.9	11.2	7.3
Sum	100.0	100.0	100.0
N	725	89	820

Pearsons χ^2 91.757, 6 df, p<0.001

Som vi ser av tabell 18 forsterkes kjønnsforskjellene. Dette ser vi blant annet ved at mens 4.8 prosent av de mannlige bøndene driver moderne tilleggsnæring alene, er andelen blant kvinner 10.1 prosent. 38.8 prosent av de mannlige bøndene driver tradisjonell tilleggsnæring alene, mens andelen er 9.0 prosent blant kvinnene. Videre er det slik at blant de mannlige bøndene er det 2.9 prosent hvor det er deres ektefelle eller samboer som driver den moderne tilleggsnæringen, mens vi ikke finner eksempler på at det er ektefellen eller samboeren til den kvinnelige driveren som alene står bak driften av den moderne tilleggsnæringen. 1.4 prosent av de mannlige brukerne oppgir at det er deres ektefelle eller samboer som alene driver den tradisjonelle tilleggsnæringen, mens tilsvarende andel blant kvinnebøndene er 16.9 prosent.

Det er altså klare kjønnsforskjeller når det gjelder hvilken type tilleggsnæring som drives på trønderske gårdsbruk. For det første er det en tendens i retning av at kvinnelige bønder i større grad enn sine mannlige kollegaer driver med moderne tilleggsnæring (se tabell 17), og videre er det slik

at kvinnelige partnere i større grad driver med moderne tilleggsnæringer og i mindre grad med tradisjonelle tilleggsnæringer, mens situasjonen er motsatt for mannlige partnere⁷.

4.5 Alder

Alder er delt inn i fire grupper, og sammenhengen mellom tilleggsnæringer og alder er framstilt i tabellen under.

Tabell 19. Type tilleggsnæring etter brukers alder. Prosent.

	Under 40 år	40-49 år	50-59 år	Over 60 år	Total
Moderne tilleggsnæringer	9.3	15.3	16.3	8.7	13.1
Tradisjonelle tilleggsnæringer	56.8	45.3	44.9	40.0	46.5
Ingen tilleggsnæringer	34.0	39.4	38.8	51.3	40.4
Sum	100.1	100.0	100.0	100.0	100.0
N	162	236	245	150	793

Gamma -0.138, t-verdi -2.897, p=0.004

Av tabellen ser vi at det er en tendens i retning av at andelen som driver med tilleggsnæring øker med bondens alder, og spesielt er det gruppen over 60 som utmerker seg med høyere andel bønder som ikke driver noen form for tilleggsnæring. I hvilken grad disse bøndene tidligere har drevet med tilleggsnæringer vet vi ikke, men det kan være grunn til å tro at noe av årsaken til at andelen bønder som driver med tilleggsnæringer i den eldste gruppen har sammenheng med at alderen har "tvunget" enkelte til å kutte ut tilleggsnæringer.

Når det gjelder sammenhengen mellom alder og i hvilken grad man driver tradisjonelle eller moderne tilleggsnæringer, er bildet mer uklart. Andelen som driver moderne tilleggsnæringer er høyest blant de som er 40-59 år, mens de som er under 40 år i større grad enn de andre alders-gruppene driver med tradisjonelle tilleggsnæringer.

4.6 Utdanning

Utdanningsvariabelen har fem verdier og måler nivået på utdanningen.

Tabell 20. Type tilleggsnæring etter brukers utdanningsnivå. Prosent.

	Grunn- skole	Videregående skole, yrkesfag	Videregående skole, allmenne fag	Universitet/ høyskole inntil 4 år	Universitet/ høyskole over 4 år	Total
Moderne tilleggsnæringer	10.3	13.2	17.2	11.6	21.4	13.6
Tradisjonelle tilleggsnæringer	40.5	49.2	48.3	43.2	35.7	46.2
Ingen tilleggsnæringer	49.2	37.6	34.5	45.3	42.9	40.3
Sum	100.0	100.0	100.0	100.1	100.0	100.1
N	126	455	87	95	56	819

Gamma 0.009, t-verdi 0.182, p=0.855

⁷ Her har jeg tatt det for gitt at mannlige brukere har en kvinne som samboer eller ektefelle, mens kvinnelige brukere har en mann som ektefelle eller samboer. Slik vil det være i de aller fleste tilfellene, og datamaterialet gir ingen mulighet til å finne ut hvor mange bønder som lever i homofile forhold.

Det er ikke signifikant sammenheng mellom utdanningsnivå og tilleggsnæringer, og det er heller ingen klare tendenser i materialet. Det synes altså ikke å være slik at utdanningslengde påvirker bønders valg om tilleggsnæring eller type tilleggsnæring. I tabellen nedenfor har vi sett på i hvilken grad de som driver med tilleggsnæringer har landbruksfaglig utdanning eller ikke.

Tabell 21. Type tilleggsnæring etter om bruker har landbruksfaglig utdanning. Prosent.

	Har ikke landbruksfaglig utdanning	Har landbruksfaglig utdanning, videregående skole	Har landbruksfaglig utdanning, universitet/høyskole	Total
Moderne tilleggsnæringer	12.3	13.8	17.9	13.3
Tradisjonelle tilleggsnæringer	44.1	49.0	51.8	46.8
Ingen tilleggsnæringer	43.6	37.2	30.4	39.9
Sum	100.0	100.0	100.1	100.0
N	397	349	56	802

Pearsons χ^2 5.721, 4 df, p=0.221

Selv om sammenhengene i tabellen ikke er signifikant, er det en tendens i retning av at de som tar landbruksfaglig utdanning i større grad enn de som ikke har landbruksutdanning driver med tilleggsnæringer. Vi ser også at det er en tendens i retning av at de som har landbruksfaglig utdanning på universitets- eller høyskolenivå i noe større grad driver med enten moderne eller tradisjonelle tilleggsnæringer. Men forskjellene er små og bør derfor ikke tillegges vekt.

Som tabellen under viser er det heller ingen entydig sammenheng mellom det å drive tilleggsnæringer og hvor høyt utdannet brukers ektefelle eller samboer er.

Tabell 22. Type tilleggsnæring etter ektefelle/samboers utdanningsnivå. Prosent av brukere som har ektefelle/samboer.

	Grunnskole	Videregående skole, yrkesfag	Videregående skole, allmenne fag	Universitet/høyskole inntil 4 år	Universitet/høyskole over 4 år	Total
Moderne tilleggsnæringer	11.4	13.7	17.7	14.5	16.7	14.7
Tradisjonelle tilleggsnæringer	42.0	46.8	42.6	50.9	36.7	45.4
Ingen tilleggsnæringer	46.6	39.5	39.7	34.5	46.7	39.9
Sum	100.0	100.0	100.0	99.9	100.1	100.0
N	88	233	141	165	60	687

Gamma 0.026, t-verdi 0.530, p=0.596

4.7 Tidligere yrkeserfaring

I dette avsnittet skal vi se nærmere på i hvilken grad tidligere yrkeserfaring har betydning for bønders valg av tilleggsnæring.

Tabell 23. Erfaring fra arbeid innen hotell, restaurant eller servering etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total	P-verdi
Jeg har erfaring fra arbeid innen hotell, restaurant, servering	9.9	5.0	6.6	6.3	0.171
Ektefelle/samboer har erfaring fra arbeid innen hotell, restaurant, servering	27.9	23.8	16.3	21.3	0.010

Som tabellen viser er det en tendens til at de som driver med moderne tilleggsnæringer i større grad har tidligere yrkeserfaring fra hotell, restaurant eller servering, og for brukernes ektefeller/samboere er sammenhengen signifikant. En mer detaljert analyse av de enkelte tilleggsnæringene som inngår i gruppen av moderne tilleggsnæringer viser at tidligere erfaring fra hotell, restaurant eller servering har betydning for de som driver med overnatting på eller ved gården, foredling og/eller salg av gårdsmat, opplevelsestilbud, guiding ol. (reiseliv) og servering på eller ved gården.

I tabellen under er sammenhengen mellom tilleggsnæringer og bøndene og deres ektefelle/samboer sin erfaring fra pedagogisk arbeid framstilt.

Tabell 24. Erfaring fra pedagogisk arbeid etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total	P-verdi
Jeg har erfaring fra pedagogisk arbeid	20.7	11.4	14.5	13.9	0.040
Ektefelle/samboer har erfaring fra pedagogisk arbeid	30.6	22.0	21.1	22.8	0.104

Andelen som har erfaring fra pedagogisk arbeid er høyere i gruppen som driver med moderne tilleggsnæringer. Dette gjelder både for bøndene og for deres ektefelle/samboer. Datamaterialet viser også at betydningen av tidligere pedagogisk yrkeserfaring spesielt er viktig for de som driver med moderne tilleggsnæringer innen kurs/barnehage/skolerelaterte tjenester, men det har også stor betydning for de som driver med opplevelsestilbud, guiding ol. (reiseliv), og tildels også for de som driver innenfor helse og omsorg.

Det neste erfaringsområdet skjemaet inneholder opplysninger om, er tidligere yrkeserfaring fra helse- og omsorgsarbeid.

Tabell 25. Erfaring fra lønnet helse- og omsorgsrelatert arbeid etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total	P-verdi
Jeg har erfaring fra lønnet helse- og omsorgsrelatert arbeid	11.7	2.3	5.7	5.4	0.002
Ektefelle/samboer har erfaring fra lønnet helse- og omsorgsrelatert arbeid	37.8	30.7	31.1	31.8	0.341

Både for hoveddriver og for hans/hennes ektefelle har det betydning om vedkommende har tidligere yrkeserfaring fra helse- og omsorgsrelatert arbeid for valg av tilleggsnæring. De som driver med moderne tilleggsnæringer har i større grad tidligere arbeidserfaring fra helse- og omsorgssektoren. Dette gjelder spesielt for hovedbruker, hvor de i signifikant større grad har erfaring fra sektoren fra før. En mer detaljert analyse av datamaterialet viser videre, naturlig nok, at det som driver med tilleggsnæringer innen helse, omsorg og avlastning tidligere har erfaring fra den typen arbeid. Men også når det gjelder tilleggsnæringer innenfor opplevelse, guiding og kurs/barnehage/skolerelaterte tjenester er det av positiv betydning at man tidligere har yrkeserfaringer fra sektoren.

Det siste erfaringsområdet vi har informasjon om er erfaringer fra lønnet arbeid innenfor kultursektoren.

Tabell 26. Erfaring fra lønnet arbeid innen kultursektoren etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total	P-verdi
Jeg har erfaring fra lønnet arbeid innen kultursektoren	6.3	2.1	3.0	3.0	0.078
Ektefelle/samboer har erfaring fra lønnet arbeid innen kultursektoren	8.1	2.1	2.7	3.2	0.006

Igjen ser vi at tidligere yrkeserfaring har betydning for valg av tilleggsnæring. Både hovedbruker og hans/hennes ektefelle/samboer har i større grad tidligere yrkeserfaring fra kultursektoren blant de som driver med moderne tilleggsnæringer sammenlignet med de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer eller ingen tilleggsnæring. I motsetning til de andre formene for tidligere yrkeserfaring synes ikke arbeidserfaring fra kultursektoren å være merkbart mer viktig for noen av de ulike tilleggsnæringene som inngår i gruppen av moderne tilleggsnæringer.

I spørreskjemaet har vi også spørsmål som måler om respondentene har tidligere har startet opp bedrift, og det er rimelig å tenke seg at dette er en erfaring som kan virke positiv med tanke på det å starte opp med tilleggsnæring på bruket.

Tabell 27. Erfaring fra tidligere etablering av bedrift etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total	P-verdi
Jeg har erfaring fra etablering av ny bedrift	31.5	25.4	16.0	22.4	0.001
Ektefelle/samboer har erfaring fra etablering av ny bedrift	18.9	10.8	7.3	10.5	0.002

Som vi ser av tabellen har det stor betydning å ha erfaring fra bedriftsetablering for det å starte opp med tilleggsnæring på bruket. Dette gjelder både for hovedbruker og for deres ektefelle/samboer. Av de som driver med moderne tilleggsnæringer har 31.5 prosent av hovedbrukerne tidligere erfaringer fra bedriftsetablering, mens tilsvarende andel blant ektefeller/samboere er 18.9 prosent. I gruppen som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer har 25.4 prosent av hovedbrukerne tidligere vært med på å starte opp bedrift, mens 10.8 prosent av deres ektefeller/samboere har en slik erfaring. Prosentandelene er signifikant lavere blant de som ikke driver med noen form for tilleggsnæring, henholdsvis 16.0 prosent blant hovedbrukerne og 7.3 prosent blant ektefeller/samboere.

Som vist tidligere fant jeg ingen klare sammenhenger mellom utdanningslengde og valg av tilleggsnæring blant de trønderske bøndene, men vi ser altså at tidligere yrkeserfaring i større grad synes å påvirke valg av tilleggsnæring. Det er grunn til å anta at mange av de som har tidligere yrkeserfaring innenfor de områdene som vi her har sett på også har utdannelse innenfor disse sektorene. Datasettet inneholder imidlertid ikke opplysninger om type utdanning (med unntak av landbruksfaglig utdanning, se tabell 21), og vi har derfor ikke mulighet til å analysere denne sammenhengen. Likevel er det mye som tyder på at utdanningstype har større betydning for valg av tilleggsnæring enn utdanningslengde. Det vil si at muligheten til å bruke utdanningen og den yrkeserfaring man har fra tidligere er viktige faktorer for å forklare framveksten av tilleggsnæringer i det trønderske landbruket, og da spesielt framveksten av de moderne tilleggsnæringene.

4.8 Arbeidsinnsats på bruket

I spørreskjemaet er det spørsmål om hvor mange arbeidstimer i løpet av et år hovedbruker, ektefelle/samboer, andre familiemedlemmer og innleid arbeidskraft la ned i gårdsdriften⁸ i løpet av 2005. Jeg har valgt å ekskludere pensjonister og trygdede fra de to første tabellene - hovedbruker og ektefelle/samboers arbeidstid på bruket.

Tabell 28. Hovedbrukers arbeidsinnsats på bruket etter tilleggsnæring. Prosent av de som ikke er pensjonister eller trygdet.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Deltar ikke i gårdsarbeidet	1.0	0.6	2.8	1.5
1-200 timer per år	5.2	6.6	11.5	8.3
200-850 timer per år	12.5	12.6	18.5	14.9
850-1700 timer per år	16.7	14.0	16.4	15.3
1700-2550 timer per år	30.2	34.0	29.4	31.7
Mer enn 2550 timer per år	34.4	32.3	21.3	28.3
Sum	100.0	100.1	99.9	100.0
N	96	350	286	632

Pearsons χ^2 25.497, 10 df, p=0.004

Som vi ser av tabellen er det betydelige forskjeller mellom de som driver tilleggsnæringer på den ene siden og de som ikke driver tilleggsnæringer på den andre siden, når det gjelder hvor mye arbeidstid hovedbruker selv la ned i gårdsdriften. Mens 64.6 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer og 66.6 prosent av de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer arbeidet mer enn 1700 timer på bruket i løpet av 2005, var tilsvarende andel blant de som ikke driver med noen form for tilleggsnæring 40.7 prosent.

Tabell 29. Ektefelle/samboers arbeidsinnsats på bruket etter tilleggsnæring. Prosent av de som ikke er pensjonister eller trygdet.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Deltar ikke i gårdsarbeidet	16.5	17.8	21.2	18.9
1-200 timer per år	20.3	37.8	35.8	34.5
200-850 timer per år	30.4	19.3	18.9	20.7
850-1700 timer per år	21.5	14.7	14.6	15.6
1700-2550 timer per år	8.9	6.6	6.1	6.7
Mer enn 2550 timer per år	2.5	3.9	3.3	3.5
Sum	100.1	100.1	99.9	99.9
N	79	259	212	550

Pearsons χ^2 13.811, 10 df, p=0.182

Forskjellene mellom de tre gruppene er ikke statistisk signifikant, men det er en klar tendens i materialet til at ektefelle/samboer til bønder som driver med moderne tilleggsnæringer utmerker seg med å være mer delaktige i arbeidet med gårdsdriften. Mens godt over halvparten av partnerne til de

⁸ Det kan variere noe fra respondent til respondent i hvilken grad arbeid med tilleggsnæringene er inkludert i disse timene. Spørsmålet er formulert på følgende måte "Hvor mye arbeid la du selv, din eventuelle ektefelle/partner og andre ned i gårdsdriften i løpet av 2005?". Man kan tenke seg at enkelte har tolket begrepet gårdsdrift strengt og i så stor grad som mulig kun svart ut fra den tiden som direkte er knyttet til tradisjonell gårdsdrift, mens andre kan ha tolket gårdsdrift videre og inkludert langt mer.

som driver tradisjonelle tilleggsnæringer (55.0%) eller ikke driver med tilleggsnæringer (57.0%) bruker mindre enn 200 timer per år på gårdsarbeid, er andelen merkbart lavere blant samboere/ektefeller til bønder som driver med moderne tilleggsnæringer (36.8%). Det er altså klare tegn på at en satsning på moderne tilleggsnæringer bidrar til å at gården i større grad kan være en arbeidsplass for begge. Det er en målsetning at norsk landbruk i stor grad skal bestå av familielandbruk, men vi ser av tabell 29 at per i dag er det bare ved 10.2 prosent av brukene hvor ektefeller/samboere deltar i gårdsarbeidet med mer enn 1700 timer per år. Idealet om familiebruket er nærmere på bruk som driver med moderne tilleggsnæringer, enn på andre gårdsbruk.

Tabell 30. Andre familiemedlemmers arbeidsinnsats på bruket etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Deltar ikke i gårdsarbeidet	30.9	22.9	25.9	25.0
1-200 timer per år	27.9	35.9	37.3	35.4
200-850 timer per år	27.9	23.3	24.4	24.3
850-1700 timer per år	7.4	11.8	9.5	10.4
1700-2550 timer per år	4.4	4.2	2.0	3.4
Mer enn 2550 timer per år	1.5	1.9	1.0	1.5
Sum	100.0	100.0	100.1	100.0
N	68	262	201	531

Pearsons χ^2 7.046, 10 df, p=0.721

Mens det var en klar tendens i retning av at hovedbrukers ektefelle/samboer i større grad var delaktige i driften på gårdsbruk som driver med moderne tilleggsnæringer enn ved andre bruk, er forskjellene ubetydelige når vi ser på andre familiemedlemmers deltakelse i gårdsdriften. Ved 58.8 prosent av brukene som driver med moderne eller med tradisjonelle tilleggsnæringer deltar andre familiemedlemmer mindre enn 200 timer per år i driften, mens andelen ved bruk som ikke driver med tilleggsnæringer er 53.2 prosent.

Tabell 31. Avløser og annen innleid hjelp sin arbeidsinnsats på bruket etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Deltar ikke i gårdsarbeidet	12.2	15.7	18.7	16.3
1-200 timer per år	46.3	42.2	43.4	43.2
200-850 timer per år	31.7	34.5	30.1	32.5
850-1700 timer per år	4.9	4.2	4.6	4.4
1700-2550 timer per år	3.7	2.4	1.8	2.4
Mer enn 2550 timer per år	1.2	1.0	1.4	1.2
Sum	100.0	100.0	100.0	100.0
N	82	287	219	588

Pearsons χ^2 3.751, 10 df, p=0.958

Også når det gjelder omfanget av innleid arbeidskraft utover familien er forskjellene mellom de tre gruppene små. På 58.7 av brukene som driver med moderne tilleggsnæringer deltar innleid arbeidskraft med mindre enn 200 timer per år, tilsvarende andel for de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer er 57.9 prosent og 62.1 prosent for de som ikke driver med tilleggsnæringer.

Når det gjelder sammenhengen mellom arbeidsinnsats på bruket og tilleggsnæringer så viser analysen kun to forskjeller. For det første legger hovedbruker ned mer arbeidstid på bruk som driver med enten moderne eller tradisjonelle tilleggsnæringer enn de som ikke driver med tilleggsnæringer. For det andre er hovedbrukers ektefelle/samboer mer delaktige i driften på bruk som driver med moderne tilleggsnæringer enn på andre gårdsbruk. Det vil si at de moderne tilleggsnæringer i større grad enn de tradisjonelle åpner opp for gården som arbeidsplass for begge. I og med at vi vet at ni av

ti hovedbrukere i denne undersøkelsen er menn, viser disse resultatene at de moderne tilleggsnæringene i større grad bidrar til at kvinner får muligheten til å skape seg en arbeidsplass på bruket.

Vi har altså sett at de som driver med tilleggsnæring arbeider mer på bruket enn de som ikke driver med tilleggsnæring, og for de som driver med moderne tilleggsnæring gjelder dette også langt på vei for deres ektefelle/samboer. I neste avsnitt skal vi se på sammenhengen mellom det å drive tilleggsnæring og arbeidstid utenom bruket, og det er spesielt interessant å se om mindre arbeidsinnsats på bruket blant hovedbrukere som ikke driver med tilleggsnæring kompenseres med at denne gruppen arbeider mer utenfor bruket.

4.9 Arbeid utenfor bruket

I datamaterialet har vi opplysninger om hvor mye både hovedbruker og ektefelle/samboer arbeider utenfor bruket. I likhet med analysen av arbeidstid brukt på bruket har vi også i analysen av arbeidstid brukt på lønnsarbeid utenfor bruket valgt å ekskludere de som er pensjonister eller trygdet.

Tabell 32. Hovedbrukers arbeidsinnsats utenfor bruket etter tilleggsnæring. Prosent av de som ikke er pensjonister eller trygdet.

	Moderne tilleggsnæring	Tradisjonelle tilleggsnæring	Ingen tilleggsnæring	Total
Har ikke jobb utenfor bruket	34.4	37.6	38.5	37.5
1-200 timer per år	19.8	18.5	6.3	13.9
200-850 timer per år	16.7	14.2	9.8	12.8
850-1700 timer per år	17.7	13.6	19.9	16.6
1700-2550 timer per år	10.4	14.7	23.4	17.6
Mer enn 2550 timer per år	1.0	1.4	2.1	1.6
Sum	100.0	100.0	100.0	100.0
N	96	346	286	628

Pearsons χ^2 38.047, 10 df, $p < .001$

Det er bare mindre forskjeller når det gjelder om hovedbruker har lønnet arbeid utenfor bruket eller ikke. Hovedforskjellen ligger i hvor mye de arbeider utenfor bruket, med andre ord hvor stor stillingsandel de har. Mens henholdsvis 36.5 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæring og 32.7 prosent av de som driver med tradisjonelle tilleggsnæring jobber mindre enn 850 timer⁹ per år utenfor bruket, er andelen betydelig lavere blant de som ikke driver med tilleggsnæring (16.1%).

Vi ser altså at de som ikke driver med tilleggsnæring med utgangspunkt i gårdens ressurser arbeider signifikant mer utenfor bruket. Dette bør ses på som to ulike strategier for å kompensere for manglende inntekt fra tradisjonell gårdsdrift (produksjon av mat og fiber) – enten starte opp med tilleggsnæring med gården og dens ressurser som utgangspunkt og på den måten fortsatt kunne ha gården som hovedarbeidsplass, eller kompensere lav inntekt fra tradisjonell gårdsdrift ved å ta arbeid utenfor bruket.

⁹ 850 timer tilsvarer ca halv stilling.

Tabell 33. Ektefelle/samboers arbeidsinnsats utenfor bruket etter tilleggsnæring. Prosent av de som ikke er pensjonister eller trygdet.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Har ikke jobb utenfor bruket	14.1	11.2	14.0	12.7
1-200 timer per år	8.2	8.2	5.2	7.0
200-850 timer per år	18.8	14.5	19.7	17.2
850-1700 timer per år	35.3	45.0	45.9	43.9
1700-2550 timer per år	22.4	21.4	14.0	18.2
Mer enn 2550 timer per år	1.2	0.7	1.3	1.0
Sum	100.0	100.0	100.1	100.0
N	85	269	229	583

Pearsons χ^2 10.647, 10 df, p=0.386

Det er ubetydelige forskjeller når det gjelder ektefelle/samboers yrkesdeltakelse utenom bruket og valg av tilleggsnæring. Partnere på bruk som driver med tilleggsnæringer er ikke mindre yrkesaktive utenfor bruket enn ektefeller/samboere på bruk som ikke driver med tilleggsnæringer.

I skjemaet er det også spørsmål om hvilke sektorer hovedbruker og deres ektefelle/partner jobber innenfor. I neste tabell har jeg framstilt resultatene.

Tabell 34. Hovedbrukers yrkesstatus utenfor bruket etter tilleggsnæring. Prosent av de som har arbeid utenfor bruket.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total	p-verdi
Hovedbruker jobber i offentlig sektor	26.1	15.9	23.9	20.5	0.063
Hovedbruker jobber i privat sektor	24.6	31.4	47.9	36.9	0.000
Hovedbruker er selvstendig næringsdrivende utenfor bruket	30.4	33.2	18.6	27.0	0.003
Hovedbruker er pensjonist/trygdet	8.7	1.8	6.4	4.6	0.20

Det er to meget klare forskjeller i tabellen over. For det første arbeider en langt større andel av de som ikke driver med tilleggsnæringer i privat sektor (47.9%), sammenlignet med de som driver moderne tilleggsnæringer (24.6%) og de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer (31.4%). Den andre tydelige forskjellen er at de som driver med moderne tilleggsnæringer (30.4%) og de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer (33.2%) i langt større grad enn de som ikke driver med tilleggsnæringer (18.6%) er selvstendig næringsdrivende også utenfor bruket.

Tabell 35. Ektefelle/samboers yrkesstatus utenfor bruket etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total	p-verdi
Ektefelle/samboer jobber i offentlig sektor	33.8	44.8	47.8	44.4	0.104
Ektefelle/samboer jobber i privat sektor	22.1	32.5	33.8	31.5	0.149
Ektefelle/samboer er selvstendig næringsdrivende utenfor bruket	11.7	11.9	12.6	12.1	.969
Ektefelle/samboer er pensjonist/trygdet	5.2	5.2	4.8	5.0	.985

Når det gjelder ektefeller/samboere er det ubetydelige forskjeller mellom gruppene og deres yrkesforhold utenfor bruket.

I spørreskjemaet har vi et spørsmål der vi ber bøndene oppgi hvor mye man ideelt sett kunne tenke seg å jobbe på bruket og utenfor bruket om de kunne velge helt fritt og uten å ta blant annet hensyn til økonomi.

Tabell 36. Ønske om arbeidssituasjon om en kunne velge helt fritt etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Gårdsdrift på heltid	68.7	72.6	56.0	65.4
Deltidsarbeid ved siden av gården	17.2	11.9	18.3	15.2
Heltidsarbeid ved siden av gården	4.0	6.1	8.5	6.8
Heltidsarbeid uten gårdsdrift	3.0	5.5	8.5	6.3
Vet ikke	7.1	4.0	8.8	6.3
Sum	100.0	100.1	100.1	100.0
N	99	328	284	711

Pearsons χ^2 23.332, 8 df, p=0.003

Som vi ser er det blant bøndene som ikke driver med tilleggsnæringer at vi finner laveste andel som optimalt sett ville ha valgt gårdsdrift på heltid. 56.0 prosent av bøndene i denne gruppen ville ideelt sett vært heltidsbønder uten annet arbeid utenfor bruket. Tilsvarende andel blant de som driver med moderne tilleggsnæringer er 68.7 prosent og 72.6 prosent blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer. Dette er med på å underbygge de resultater vi tidligere har sett – gruppen av bønder som ikke driver med tilleggsnæringer orienterer seg i større grad ut fra bruket og dermed også ut av landbruket. Samtidig er ikke dette noe som karakteriserer denne gruppen – de aller fleste har en metapreferanse om å kunne være bonde på heltid, og det er en relativt liten andel (8.5%) som optimalt sett hadde villet ha en heltidsjobb utenfor bruket, og helt kuttet ut gårdsdriften.

4.10 Økonomiske forhold

I spørreskjemaet ble bøndene som drev med tilleggsnæring bedt om å angi hvor stor den samlede omsetningen var. Når vi sammenligner gruppen som driver med moderne tilleggsnæringer med de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer, er det ubetydelige forskjeller i hvor stor omsetningen er¹⁰. Gjennomsnittlig omsetning blant de som driver med moderne tilleggsnæringer er 279 550 kroner, mens den er på 236 106 kroner for de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer (p=0.591). Vi bad også om at de ga en subjektiv vurdering av hvilken betydning inntekten fra tilleggsnæring(e) har for dem.

¹⁰ Jeg har utelatt ekstremverdier i begge ender av ”omsetningsskalaen”. I nedre del fire enheter som oppgir omsetning på henholdsvis 2, 25, 150 og 800 kroner og i den andre enden en som oppgir å ha en omsetning på 9 999 999 kroner.

Tabell 37. Vurdering av hvilken betydning inntekten fra tilleggsnæringer har etter moderne og tradisjonell tilleggsnærings. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Total
Liten/ingen økonomisk betydning	11.9	25.3	21.9
Noe økonomisk betydning	42.6	46.7	45.6
Stor økonomisk betydning	27.7	18.7	20.9
Meget stor økonomisk betydning	14.9	8.0	9.7
Vet ikke	3.0	1.3	1.7
Sum	100.1	100.0	99.8
N	101	300	401

Pearsons χ^2 14.273, 4 df, p=0.006

De som driver med moderne tilleggsnæringer synes å vurdere inntekten fra denne virksomheten som viktigere enn hva de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer gjør. Mens 42.0 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer vurderer betydningen av inntekten som virksomheten gir som meget stor eller stor, er tilsvarende andel blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer 26.7 prosent.

Som nevnt tidligere er det ikke signifikante forskjeller i gjennomsnittlig omsetning i henholdsvis moderne og tradisjonell tilleggsnærings, selv om tendensen er at de som driver med moderne tilleggsnæringer i gjennomsnitt har en noe høyere omsetning. Videre er det selvsagt slik at omsetning og inntekt ikke nødvendigvis korrelerer sterkt. Det kan likevel være interessant å se i hvilken grad det er slik at betydningen av inntekten fra tilleggsnæringer vurderes som viktigere desto høyere omsetningen er.

Tabell 38. Vurdering av hvilken betydning inntekten fra tilleggsnæringer har etter gjennomsnittlig omsetning for moderne og tradisjonell tilleggsnærings. Gjennomsnittlig omsetning.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Total
Liten/ingen økonomisk betydning	55 818	172 131	176 425
Noe økonomisk betydning	283 205	289 229	286 322
Stor økonomisk betydning	228 958	406 447	363 805
Meget stor økonomisk betydning	410 200	143 579	252 341
p-verdi (lineær sammenheng)	0.253	0.453	0.299

For de moderne tilleggsnæringerne er det en tendens i retning av at bøndenes vurdering av hvor viktig inntekten er øker med økt omsetning, men sammenhengen er ikke signifikant. For de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer er det ikke en slik sammenheng.

Som vist har de som ikke driver med noen form for tilleggsnæringer med utgangspunkt i gården en høyere yrkesdeltakelse utenfor bruket. I tillegg har vi sett at de i større grad arbeider i privat sektor, noe som gjerne er et tegn på at de har en høyere inntekt. Dette kan tolkes som om at de som ikke driver med tilleggsnæringer på bruket kompensere inntekt ved å arbeide mer utenfor bruket. Av tabellen nedenfor ser vi at husstandens samlede netto næringsinntekt fra jord- og skogbruk i 2005 var signifikant lavere blant de som ikke driver med tilleggsnæringer eller driver med moderne tilleggsnæringer, sammenlignet med de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer.

Tabell 39. Husstandens samlede netto næringsinntekt fra jord- og skogbruk i 2005 etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Ingen inntekt/negativ inntekt	1.9	3.5	6.9	4.7
1 - 49 999 kroner	11.2	8.1	17.7	12.4
50 000 - 99 999 kroner	13.1	11.4	12.9	12.2
100 000 - 149 999 kroner	24.3	16.0	14.8	16.6
150 000 - 199 999 kroner	10.3	16.3	15.1	15.0
200 000 - 299 999 kroner	23.4	26.6	17.0	22.3
300 000 - 399 999 kroner	10.3	11.4	8.5	10.1
Over 400 000 kroner	5.6	6.8	6.9	6.7
Sum	100.1	100.1	99.8	100.0
N	107	369	317	793

Pearsons χ^2 34.502, 14 df, p=0.002

Mens henholdsvis 50.5 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer og 52.3 prosent av de som ikke driver med tilleggsnæringer hadde en samlet netto næringsinntekt fra jord- og skogbruk i 2005 på mindre enn 150 000 kroner, var tilsvarende andel blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer 39.0 prosent.

Tabell 40. Husstandens samlede netto inntekt fra arbeid på og utenfor bruket, trygde- og pensjonsinntekter i 2005 etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Under 99 999 kroner	3.7	2.7	1.6	2.4
100 000 - 199 999 kroner	8.3	9.7	8.6	9.1
200 000 - 299 999 kroner	14.8	23.0	20.3	20.8
300 000 - 399 999 kroner	25.0	23.0	27.0	24.8
400 000 - 499 999 kroner	23.1	17.6	19.4	19.0
500 000 - 599 999 kroner	13.9	11.4	8.3	10.5
600 000 - 699 999 kroner	6.5	7.8	5.4	6.7
Over 700 000 kroner	4.6	4.9	9.5	6.7
Sum	99.9	100.1	100.1	100.0
N	108	370	315	793

Pearsons χ^2 18.136, 14 df, p=0.201

Når vi ser på husstandens samlede netto inntekt for 2005 ser vi at forskjellene er betydelig mindre mellom de tre gruppene av bønder, og i tillegg ser vi at tendensen i materialet er et noe annet enn hva det var for samlet netto næringsinntekt. Det er noe lavere andel av de som driver med moderne tilleggsnæringer som har lav netto husstandsinnntekt, spesielt gjelder dette sammenlignet opp mot de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer. Mens 26.8 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer i 2005 hadde en samlet netto husstandsinnntekt på under 300 000 kroner, var tilsvarende andel blant de som ikke driver med noen form for tilleggsnæringer 30.5 prosent og 35.4 prosent blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer. Det er derimot ingen forskjell om vi ser på de som har en relativt høy samlet netto husstandsinnntekt. Omlag hver fjerde bruker i hver av de tre gruppene har en samlet netto husstandsinnntekt på mer enn 500 000 kroner.

Denne analysen indikerer at de som ikke driver tilleggsnæringer på bruket langt på vei greier å kompensere en lavere inntekt fra jord- og skogbruket gjennom arbeid utenfor bruket, mens de som driver moderne tilleggsnæringer kompenserer en noe lavere inntekt fra jord- og skogbruk ved tilleggsnæringer og/eller lønnsarbeid utenfor bruket.

En videre analyse av datamaterialet viser at de tre gruppene av bønder opplever sin økonomiske situasjon noenlunde lik. Det er ikke noen vesentlig forskjell mellom de tre gruppene når det gjelder i hvilken grad de klarer ut med de løpende utgiftene til mat, transport, bolig ol. Omlag halvparten i hver av de tre gruppene oppgir at de vanligvis er i stand til å spare noe av sin inntekt.

Tabell 41. Andel av husstandens samlede netto næringsinntekt fra i 2005 som kom fra gårdsdrifta etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
0 prosent	3.7	3.3	7.3	4.9
1 - 24 prosent	21.1	22.8	33.8	26.9
25 - 49 prosent	33.0	22.5	23.6	24.4
50 - 74 prosent	24.8	23.3	14.3	19.9
75 - 99 prosent	12.8	20.9	11.5	16.0
100 prosent	4.6	7.3	9.6	7.8
Sum	100.0	100.1	100.1	99.9
N	109	369	314	793

Pearsons χ^2 40.547, 10 df, p<0.001

Som det går fram av tabellen er det blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer at vi finner den største andelen som har mer enn 75 prosent av samlet netto husstandsinnntekt fra gårdsdrifta. I denne gruppen har 28.2 prosent mer enn 75 prosent av samlet netto husstandsinnntekt fra gårdsdrifta, mens tilsvarende andel for de som driver med moderne tilleggsnæringer er 17.4 prosent og 21.1 prosent blant de som ikke driver med noen form for tilleggsnæring.

Vi har også data som måler bøndenes oppfatning av hvordan deres inntekt har utviklet seg de siste fem årene og hvordan de tror den vil komme til å utvikle seg de neste fem årene.

Tabell 42. Oppfatning av hvordan det økonomiske resultatet fra gårdsdrifta har endret seg de siste fem årene etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Endret seg i positiv retning	23.9	24.8	16.9	21.5
Ingen endring	23.9	24.3	26.2	25.0
Endret seg i negativ retning	43.1	42.4	48.0	44.7
Vet ikke	7.3	6.7	8.0	7.3
Bruket har vært i drift i mindre enn fem år	1.8	1.9	0.9	1.5
Sum	100.0	100.1	100.1	100.0
N	109	375	314	809

Pearsons χ^2 8.525, 8 df, p=0.384

Som vi ser av tabellen er det ikke store forskjeller mellom de tre gruppene av bønder i deres vurdering av hvordan inntekten fra gårdsdrifta har endret seg de siste fem årene. Den ene tendensen som er i materialet er at de som ikke driver med tilleggsnæringer i noe større grad mener at inntektsutviklingen fra gårdsdriften har endret seg i negativ retning, og en noe mindre andel som mener at den har endret seg positivt sammenlignet med de to andre gruppene. Hvis vi derimot ser på hvordan bøndene mener at inntekten vil utvikle seg de neste fem årene blir forskjellene større.

Tabell 43. Oppfatning av hvordan det økonomiske resultatet fra gårdsdrifta vil endre seg de neste fem årene etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Endre seg i positiv retning	27.3	20.2	13.8	18.6
Ingen endring	18.2	17.0	19.9	18.3
Endre seg i negativ retning	35.5	44.1	45.7	43.6
Vet ikke	19.1	18.6	20.6	19.5
Sum	100.1	99.9	100.0	100.0
N	109	376	326	812

Pearsons χ^2 12.196, 6 df, p=0.058

Hovedbildet blant de trønderske bøndene er at en vesentlig større andel (43.6%) tror økonomien i gårdsdrifta vil utvikle seg i negativ retning de kommende fem årene, enn de som tror den vil utvikle seg positivt (18.6%). Det er blant de som driver med moderne tilleggsnæringer at optimismen på vegne av inntekten fra gården er størst. I denne gruppen er det 27.3 prosent som tror at de neste fem årene vil gi en positiv inntektsutvikling, mens 35.5 prosent tror at utviklingen vil gå i negativ retning. Blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer tror 20.2 prosent på en positiv utvikling de kommende fem årene, mens 44.1 vurderer utviklingen som negativ. Pessimismen er størst blant de bøndene som ikke driver med tilleggsnæringer. I denne gruppen er det bare 13.8 prosent som har tro på en positiv inntektsutvikling, mens 45.7 prosent tror inntektsutviklingen vil være negativ.

Hvis vi derimot ser på hvordan de tre gruppene vurderer husstandens samlede økonomiske situasjon i de kommende fem årene blir situasjonen en litt annen.

Tabell 44. Oppfatning av hvordan husstandens totale økonomiske situasjon vil endre seg de kommende fem år etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Endre seg i positiv retning	30.9	33.9	25.2	30.0
Ingen endring	41.8	35.7	36.9	37.0
Endre seg i negativ retning	12.7	19.6	21.5	19.4
Vet ikke	14.5	10.8	16.3	13.5
Sum	99.9	100.0	99.9	99.9
N	110	378	325	813

Pearsons χ^2 12.471, 6 df, p=0.052

Som det går fram av tabellen er det de som driver med tradisjonelle eller moderne tilleggsnæringer som er de mest positive med tanke på inntektsutviklingen for husstanden som helhet de kommende fem årene. Mens 33.9 prosent av de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer og 30.9 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer har tro på en positiv inntektsutvikling, er tilsvarende andel blant de som ikke driver med tilleggsnæringer 25.2 prosent. Andelen som tror husstandens økonomiske situasjon vil utvikle seg negativt de kommende fem årene er størst blant de som ikke driver med tilleggsnæringer (21.5%) og blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer (19.6%), mens den er noe lavere blant de som driver med moderne tilleggsnæringer (12.7%).

4.11 Optimisme - investeringslyst og rekruttering

I dette avsnittet skal vi se litt nærmere på om det er forskjell mellom de tre gruppene av bønder når det gjelder optimisme med tanke på gårdens framtid. Men først skal vi se på om det er forskjell

mellom gruppene når det gjelder deres vurderinger av standarden på gårdens driftsbygninger og maskinpark.

Tabell 45. Standarden på brukets driftsbygninger etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
God	35.5	39.0	29.1	34.6
Middels	59.1	50.4	52.9	52.6
Dårlig	5.5	10.6	18.0	12.8
Sum	100.1	100.0	100.0	100.0
N	110	377	323	810

Pearsons χ^2 18.906, 4 df, p=0.001

Som vi ser er det en høyere andel blant de som driver med tilleggsnæringer som vurderer standarden på driftsbygningene som gode, sammenlignet med de som ikke driver noen form for tilleggsnæringer. Mens 39.0 prosent av de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer og 35.5 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer vurderer driftsbygningene på gården som gode, er tilsvarende andel blant de som ikke driver med tilleggsnæringer 29.1 prosent. Blant denne gruppen finner vi også størst andel som mener at driftsbygningene på gården er i dårlig stand (18.0%), sammenlignet med 5.5 prosent blant de som driver med moderne tilleggsnæringer.

Dette kan henge sammen med det vi tidligere i analysen har sett – nemlig at de som ikke driver med tilleggsnæringer arbeider mindre på gården og mer utenfor. Det vil altså si at vi her kan ha å gjøre med en gruppe av bønder som i større grad enn de som driver med ulike former for tilleggsnæringer orienterer seg ut fra bruket, ut fra landbruket, og dermed heller ikke vedlikeholder driftsbygningene i like stor grad som de andre to gruppene av bønder.

Tabell 46. Standarden på brukets maskinpark etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
God	27.5	45.8	31.4	45.8
Middels	60.6	48.8	56.9	48.8
Dårlig	11.9	5.4	11.7	5.4
Sum	100.0	100.0	100.0	100.0
N	109	373	325	807

Pearsons χ^2 25.612, 4 df, p< 0.001

Når det gjelder bøndenes egne vurdering av standarden på maskinparken er det blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer vi finner den høyeste andelen som vurderer standarden som god (45.8%). Blant denne gruppen bønder er det også den laveste andelen som mener at standarden på brukets maskinpark er dårlig (5.4%). De som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer er sannsynligvis i større grad avhengig av at maskinparken er i god stand. De næringene som inngår i gruppen av tradisjonelle tilleggsnæringer er i langt større grad enn de næringene som inngår i de moderne tilleggsnæringene avhengig av maskiner (ved, leiekjøring, brøyting etc.). Det er med andre ord tilleggsnæringer som bruker gårdens maskinpark som en ressurs for å skape tilleggsnæring. Det er derfor naturlig at det er i gruppen av bønder som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer at vi finner størst andel som har en god standard på maskinparken.

I neste tabell har jeg framstilt sammenhengen mellom valg av tilleggsnæring og bøndenes egen vurdering av hvor sannsynlig det er at de kommer til å gjøre større investeringer i brukets driftsbygninger de neste fem årene.

Tabell 47. Vurdering av sannsynligheten for at det vil bli foretatt større investeringer i gårdens driftsbygninger de neste fem årene etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Svært sannsynlig	14.5	16.2	8.3	12.8
Ganske sannsynlig	20.9	20.2	12.9	17.4
Lite sannsynlig	48.2	46.0	52.8	49.0
Usannsynlig	16.4	17.6	26.1	20.8
Sum	100.0	100.0	99.9	100.0
N	110	376	326	812

Pearsons χ^2 24.162, 6 df, p<0.001

Som vi ser av tabellen er investeringslysten signifikant større blant de bøndene som driver med tilleggsnæringer, sammenlignet med de som ikke driver noen form for tilleggsnæringer. Det er ingen forskjell mellom de to gruppene av tilleggsnæringer. Den lavere investeringslysten blant de bøndene som ikke driver med noen form for tilleggsnæringer er med på å underbygge det vi har sett sporer av flere steder i analysen, nemlig at det er i denne gruppen vi finner størst andel bønder som er i ferd med å orientere seg bort fra landbruket. Dette inntrykket forsterker seg når vi ser på bøndenes planer for brukets maskinpark de kommende fem årene.

Tabell 48. Vurdering av investeringer i gårdens maskinpark de neste fem årene etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Betydelig opprustning	0.9	1.3	1.5	1.4
Viss opprustning	33.9	31.7	19.0	26.9
Vil være på omløp samme nivå som i dag	53.2	60.3	66.0	61.6
Salg, utrangering eller nedsliting i et visst omfang	10.1	3.2	7.7	5.9
Salg, utrangering eller nedsliting i et betydelig omfang	0.9	1.6	2.1	1.7
Vet ikke	0.9	1.9	3.7	2.5
Sum	99.9	99.9	100.0	100.0
N	109	375	326	810

Pearsons χ^2 29.276, 10 df, p=0.001

Mens omlag hver tredje bonde som driver med tilleggsnæring tror de kommer til å ruste opp brukets maskinpark de kommende fem årene, tror hver femte bonde som ikke driver med tilleggsnæringer at maskinparken kommer til å bli rustet opp. Samme tendensen finner vi når vi ser på bøndenes egne planer for ekspansjon i antall dekar dyrka mark i årene framover.

Tabell 49. Vurdering av endringer i areal dyrka mark de neste fem årene etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Ingen endring	48.2	37.9	51.2	44.6
Usikkert/vanskelig å si	18.2	27.7	27.8	26.5
Tar sikte på å redusere arealet dyrka mark	3.6	1.6	3.4	2.6
Tar sikte på å øke arealet dyrka mark	30.0	32.5	16.4	25.7
Annet	--	0.3	1.2	0.6
Sum	100.0	100.0	100.0	100.0
N	110	375	324	809

Pearsons χ^2 35.324, 8 df, p<0.001

Det kun en liten andel av de som ikke driver tilleggsnæringer som svarer at de har planer om å redusere arealet dyrka mark (3.4%), og i så måte skiller de seg ikke fra de som driver med tilleggsnæringer. Ser vi derimot på andelen som oppgir at de har planer om å øke arealet med dyrka mark de kommende fem årene er forskjellen mellom de som driver tilleggsnæringer på den ene siden og de som ikke gjør det på den andre, betydelig. Mens 32.5 prosent av de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer og 30.0 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer tar sikte på å øke arealet med dyrka mark de kommende fem årene, er tilsvarende andel blant de bøndene som ikke driver med tilleggsnæringer 16.4 prosent. Igjen ser vi altså at det i gruppen av bønder som ikke driver med tilleggsnæringer på bruket at det i størst grad skjer en orientering ut og vekk fra landbruket.

Selv om de som ikke driver tilleggsnæringer i større grad synes å orientere seg ut fra bruket, finner vi ikke store forskjeller når det gjelder i hvilken grad de tror at noen kommer til å overta bruket.

Tabell 50. Vurdering av endringer i areal dyrka mark de neste fem årene etter tilleggsnærings. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Tror ett av barna vil overta	46.4	40.1	36.3	39.4
Tror andre i slekta vil overta	0.9	1.1	2.5	1.6
Tror noen overtar, men vet ikke hvem	16.4	21.1	17.8	19.2
Tror ingen vil overta	10.0	8.8	11.7	10.1
Vet ikke	26.4	28.9	31.7	29.7
Sum	100.1	100.0	100.0	100.0
N	110	377	325	812

Pearsons χ^2 8.693, 8 df, p=0.369

Blant de som ikke driver med tilleggsnæringer er det en noe mindre andel som tror at ett av barna vil komme til å overta bruket (36.3%), sammenlignet med de som driver moderne tilleggsnæringer (46.4%) eller tradisjonelle tilleggsnæringer (40.1%). Derimot er det ikke noe som tyder på at de i større grad vurderer situasjonen dit hen at ingen i slekta vil ønske å overta bruket. Det synes derfor ikke å være grunn til å konkludere med at en eventuell yrkesmessig orientering ut fra bruket påvirker neste generasjons motivasjon til å overta i noen vesentlig grad.

4.12 Holdninger, oppfatninger og motivasjon

Motivasjon for å være bonde

I tabellen under presenteres ulike grunner for å velge å bli bonde. Hver av disse grunnene er sammenlignet med om man driver tilleggsnærings eller ikke, og i tabellen er andelen som har svart "stor betydning" presentert.

Tabell 51. Ulike faktorerers betydning for det å være gårdbruker etter tilleggsnæring. Prosentandel som har svart stor betydning.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total	P-verdi ¹¹
Landbruksinteresse	58.7	62.3	53.1	58.1	0.226
Ønske om å være selvstendig	42.6	50.4	38.8	44.7	0.006
Interesse for et liv på bygda	60.2	50.9	49.2	51.5	0.188
Føler det som en plikt å drive gården videre	25.5	19.0	24.8	22.2	0.248
Gårdsdriften gir gode inntektsmuligheter	6.4	14.5	11.9	12.4	0.000
Hadde ikke andre jobbmuligheter da jeg tok over gården	7.5	5.8	5.7	6.0	0.570
Har ikke andre jobbmuligheter i dag	7.5	10.2	12.3	10.7	0.562
Ektefelle/samboer har et ønske om å drive gård	25.9	15.4	10.1	14.8	0.007
Bidra med noe positivt til samfunnet	40.2	28.6	22.4	27.7	0.021
Gårdsdriften gir en god ramme for egne barns oppvekstmiljø	55.1	50.4	48.4	50.3	0.282

Det er fire signifikante forskjeller i motivasjon for å være bonde i tabellen. De som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer er i signifikant høyere grad motivert ut fra et ønske om å være selvstendige. 50.4 prosent av bøndene i denne gruppen har krysset av for at ønske om å være selvstendig er en faktor som har stor betydning for hvorfor de er bønder. Andelen for de som driver med moderne tilleggsnæringer er 42.6 prosent, og lavest (38.8%) for de som ikke driver med noen form for tilleggsnæringer. Ønske om å være selvstendig er altså høyere for begge gruppene som driver med tilleggsnæringer sammenlignet med den gruppen som ikke driver med tilleggsnæringer.

Videre viser analysen at de som driver med moderne tilleggsnæringer i minst grad er motivert ut fra at gårdsdrift gir gode inntektsmuligheter, men generelt sett er det slik at dette ikke er noen betydelig motivasjonsfaktor for noen av gruppene. 6.4 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer har krysset av for at gårdsdriften gir gode inntektsmuligheter har stor betydning for valget om å bli bonde. Tilsvarende prosentandel for de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer er 14.5 prosent, altså betydelig høyere enn hva det er for de som driver med moderne tilleggsnæringer. Det kan derfor synes som om inntekt er en viktigere motivasjonsfaktor for de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer enn hva det er for de som driver med moderne tilleggsnæringer. Andelen for de som ikke driver med tilleggsnæringer er på 11.9 prosent, og denne gruppen legger seg altså mellom de to gruppene av bønder som driver med tilleggsnæringer.

Det at ektefelle/samboer har et ønske om å drive gård er en langt viktigere motivasjonsfaktor for de som driver med moderne tilleggsnæringer (25.9%), enn hva det er for de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer (15.4%) og for de som ikke driver tilleggsnæringer (10.1%). Dette bygger opp under det vi har sett tidligere om at på gårdsbruk der man driver moderne tilleggsnæringer er hovedbrukers ektefelle eller samboer i større grad involvert i virksomheten. De moderne tilleggsnæringerne åpner i

¹¹ p-verdien viser her til test av sammenhengen for alle verdiene som inngår i variablene. Hver av variablene har fire svaralternativer (verdier): stor betydning, noe betydning, liten betydning og ingen betydning. I tabellen er bare verdien "stor betydning" vist.

større grad for at bønder kan ta med seg tidligere yrkeserfaringer og utdanning inn i landbruket og bruke dette til å skape næringsvirksomhet for begge to. I og med at de fleste ektefeller/samboere i dette datamaterialet er kvinner (ni av ti respondenter (hovedbrukere) er menn), vil det si at de moderne tilleggsnæringene i større grad gir kvinner et mulighetsrom til å skape seg virke med gården som utgangspunkt, enn hva tradisjonelt landbruk gir.

Den siste signifikante forskjellen er at de som driver med moderne tilleggsnæringer i større grad er motivert ut fra et ønske om å bidra med noe positivt til samfunnet, og dette bør ses i sammenheng med at det var i denne gruppen vi fant lavest andel som var motivert ut fra inntekt. 40.2 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer oppgir at det å gi noe positivt tilbake til samfunnet er en motivasjonsfaktor av stor betydning. Tilsvarende andel blant de som driver med moderne tilleggsnæringer er 28.6 prosent og 22.4 prosent blant de som ikke driver med noen form for tilleggsnæring.

Selv om forskjellen ikke er stor nok til å være signifikant er det en klar tendens i retning av at de som driver moderne tilleggsnæringer i større grad er motivert ut fra ønske om et liv på bygda enn de andre to gruppene. Dette må ses i sammenheng med at det å ta over gårdsbruk/kjøpe gård i større grad synes å være noe som også hovedbrukers ektefelle/samboer aktivt har ønsket i denne gruppen.

Det er også verdt å merke seg at de som ikke driver med tilleggsnæringer i mindre grad synes å ha en interesse for landbruk enn de som driver med tilleggsnæringer. Dette underbygger det vi tidligere har sett om at det nok i gruppen av bønder som ikke driver med tilleggsnæringer, er en større andel som er på vei til å orientere seg ut av landbruket. Det er derfor grunn til å tro at det først og fremst er blant de bøndene som ikke driver med tilleggsnæringer at vi finner de som kommer til å forsvinne ut av næringen i de nærmeste årene. Det vil igjen si at det å drive med tilleggsnæringer med utgangspunkt i gårdens ressurser er med på å forsterke bøndenes koblinger til gården og til landbruket. Med tanke på at bosetting og drift av gårdsbruk er et politisk mål vil derfor det å støtte opp under kreative bønder være et ledd i å oppnå dette målet.

Uten å trekke konklusjonene for langt kan vi her se sporene av at de som driver med moderne tilleggsnæringer har en annen ideologisk orientering til grunn for sitt valg om å bli bonde, og i tillegg ser vi at det for disse bøndene i større grad involverer medvirkning fra partneren.

Støtte og rådgivning

I dette avsnittet skal vi se om det er noe som tyder på at det er forskjeller mellom de tre gruppene av bønder når det gjelder hvor fornøyde de er med den faglige bistanden de får fra forvaltningen.

Tabell 52. Enighet i påstanden "alt i alt synes jeg at jeg får god hjelp fra landbruksforvaltningen" etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Helt uenig	6.4	4.5	4.3	4.7
Delvis uenig	9.2	11.8	6.8	9.4
Både og	31.2	31.8	37.5	34.0
Delvis enig	43.1	36.4	36.5	37.3
Helt enig	10.1	15.5	14.9	14.5
Sum	100.0	100.0	100.0	99.9
N	109	374	323	806

Pearsons χ^2 10.106, 8 df, p=0.258

Mens 15.8 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer er uenige i at de får god hjelp fra landbruksforvaltningen, er andelen 16.3 blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer og

11.1 prosent blant de som ikke driver med tilleggsnæringer. Det er altså en noe høyere andel blant de som driver tilleggsnæringer som er misfornøyde med den hjelpen de får fra landbruksforvaltningen, men forskjellen er altså ikke stor nok til å være signifikant.

Tabell 53. Følelse av å være verdsatt av landbruksforvaltningen etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
1: Svært lavt verdsatt	4.5	3.7	3.7	3.8
2	10.0	12.2	14.3	12.8
3	32.7	39.9	43.0	40.1
4	45.5	34.8	32.1	35.2
5: Svært høyt verdsatt	7.3	9.3	6.9	8.1
Sum	100.0	99.9	100.0	100.0
N	110	376	321	807

Pearsons χ^2 9.260, 8 df, p=0.321

Det er heller ikke signifikante forskjeller mellom de tre gruppene når det gjelder i hvilken grad de føler seg verdsatt av landbruksforvaltningen. I den grad det er en tendens i materialet så er det det at de som driver med moderne tilleggsnæringer i større grad føler seg verdsatt av landbruksforvaltningen. Mens 52.8 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer har krysset av for en av de to øverste svaralternativene (høyt verdsatt), er tilsvarende andel blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer 44.1 prosent og 39.0 prosent blant de som ikke driver med tilleggsnæringer.

De som driver med tilleggsnæringer synes snarere å være mer fornøyde at de får dekket sitt behov for faglige oppdateringer, enn de som ikke driver med tilleggsnæringer.

Tabell 54. Får dekket behov for faglig oppdatering etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
I stor grad	30.0	31.4	28.6	30.1
I noen grad	60.0	56.3	51.7	55.0
I liten grad	9.1	11.3	16.9	13.2
Ikke i det hele tatt	0.9	1.1	2.8	1.7
Sum	100.0	100.1	100.0	100.0
N	110	373	325	808

Pearsons χ^2 10.947, 6 df, p=0.090

Andelen som oppgir at de i liten grad eller ikke i det hele tatt får dekket sitt behov for faglig oppdatering er 19.7 prosent blant de som ikke driver med tilleggsnæringer, mens den er 10.0 prosent blant de som driver med moderne tilleggsnæringer og 12.4 prosent blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer.

Det er altså lite som tyder på at de som driver med tilleggsnæringer i mindre grad er tilfredse med den generelle bistanden de får fra landbruksforvaltningen, sammenlignet med de som ikke driver med tilleggsnæringer. Det er derfor grunn til å tro at forvaltningen langt på vei greier å følge opp også de behov som de som driver med tilleggsnæringer har.

Imidlertid viser datamaterialet at de bøndene som driver med tilleggsnæringer i større grad føler at nye ideer og forslag ikke blir tatt i mot med åpenhet i lokalsamfunnet hvor de bor.

Tabell 55. Enighet i påstanden ”nye ideer og forslag blir tatt i mot med åpenhet” etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Helt uenig	2.8	3.5	6.2	4.5
Delvis uenig	17.4	19.8	11.1	16.0
Både og	49.5	39.9	42.0	42.1
Delvis enig	24.8	29.8	32.7	30.3
Helt enig	5.5	7.0	8.0	7.2
Sum	100.0	100.0	100.0	100.1
N	109	373	324	806

Pearsons χ^2 16.424, 8 df, p=0.037

Mens 30.3 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer er enige i at nye ideer og forslag blir tatt i mot med åpenhet i lokalsamfunnet, er andelen 36.8 prosent blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer og 40.7 prosent blant de som ikke driver med tilleggsnæringer. Dette kan tyde på at en del av de som har startet opp med moderne tilleggsnæringer har opplevd at dette har blitt møtt med skepsis eller motstand blant (enkelte) i lokalsamfunnet. Det er jo nettopp disse bøndene som har startet opp med næringsvirksomhet som bryter mest med det som oppfattes som tradisjonell virksomhet for en bonde, og det er derfor grunn til å tro at motstanden lokalt mot slike initiativ er størst. Datamaterialet viser også at de som driver moderne tilleggsnæringer i noe større grad er enige i at andre i lokalsamfunnet reagerer negativt på at noen skiller seg ut (49.5%), sammenlignet med de som ikke driver tilleggsnæringer (40.8%) og de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer (43.6%). Samme tendensen ser vi når det gjelder andelen som er enige i påstanden at det er for mye sladder i lokalsamfunnet. Mens 39.1 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer er enige i denne påstanden, er tilsvarende andel blant de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer 35.1 prosent og 30.8 prosent blant de som ikke driver tilleggsnæringer.

Identitet

Det er ubetydelige forskjeller mellom de tre gruppene av bønder når det gjelder i hvilken grad de betrakter det å drive et gårdsbruk mer som en livsstil enn et yrke, men det er en tendens i retning av at de som driver moderne tilleggsnæringer i større grad enn de to andre gruppene ser på det å være bonde som mer en livsstil enn et yrke. Mens 74.8 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer er enige i påstanden om at ”gårdsdrift er en livsstil mer enn et yrke”, er andelen blant de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer 64.2 prosent og 61.9 prosent blant de som ikke driver noen form for tilleggsnæring.

Det er videre interessant å se at de som driver tilleggsnæringer i signifikant større grad enn de som ikke driver med tilleggsnæringer ser på seg selv som en småbedriftsleder. Henholdsvis 73.5 prosent av de bøndene som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer og 71.6 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer er enige i påstanden ”jeg ser på meg selv som en småbedriftsleder”. Tilsvarende prosentandel blant de som ikke driver med tilleggsnæringer er 58.7 prosent. Det er altså mye som tyder på at det å drive med tilleggsnæringer fører til at flere bønder definerer seg som småbedriftsleder, enn hva det å kun drive med tradisjonell gårdsdrift gjør.

Videre viser datamaterialet at det å drive med tilleggsnæringer også påvirker i hvilken grad man har sin yrkesidentitet knyttet til det å være bonde.

Tabell 56. Yrkesidentitet etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Først og fremst yrkesidentitet som gårdbruker	73.6	79.0	59.9	70.6
Først og fremst yrkesidentitet knyttet til annet yrke	20.0	17.8	34.3	24.8
Vet ikke	6.4	3.2	5.8	4.7
Sum	100.0	100.0	100.0	100.1
N	110	376	329	815

Pearsons χ^2 33.069, 4 df, $p < .001$

Som vist tidligere i notatet (tabell 32) er det en tilnærmet like stor andel av bøndene som har arbeid utenfor bruket i de tre gruppene, men de som ikke driver med tilleggsnæringer arbeider mer utenfor bruket enn de som driver med tilleggsnæringer. Det vi i tillegg ser her er at de to gruppene som driver med tilleggsnæringer på bruket i større grad enn de som ikke driver tilleggsnæringer, har sin yrkesidentitet knyttet til det å være bonde. Det vil altså si at å starte opp med tilleggsnæringer med utgangspunkt i brukets ressurser ikke fører til at man føler seg "mindre" som bonde. Dette støtter opp under det vi har sett flere ganger i analysen - det å drive med tilleggsnæringer på bruket representerer en orientering "innover" i landbruket, i motsetning til det å kompensere for lave inntekter fra tradisjonell gårdsdrift ved å arbeide mer utenfor bruket, og dermed i større grad orientere seg ut fra gården og landbruket.

Videre ser vi at de som driver tilleggsnæringer i signifikant større grad oppgir at de er stolte over å være bonde. Mens 64.2 prosent av de som ikke driver med tilleggsnæringer er enige i påstanden "jeg er stolt over å være bonde", er tilsvarende andel blant de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer 76.0 prosent, og 82.5 prosent blant de som driver med moderne tilleggsnæringer.

De som driver med moderne tilleggsnæringer - de nye næringene i landbruket - driver grovt sett innenfor det vi kan betegne som turisme/reiseliv og omsorg og pedagogisk arbeid, og som vi har sett definerer de seg selv som bonde, og de er stolt over å være bonde. Det betyr nødvendigvis ikke at de oppleves og defineres som bønder av andre bønder. I skjemaet hadde vi en påstand om at "bygdeturisme er også en form for landbruk", og som vi ser av tabell 57 er det ikke samstemmighet blant de tre gruppene av bønder om denne påstanden.

Tabell 57. Enighet i påstanden "bygdeturisme er også en form for landbruk" etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Helt uenig	6.5	9.2	13.7	10.7
Delvis uenig	7.4	15.5	13.7	13.7
Både og	24.1	25.0	29.6	26.7
Delvis enig	31.5	38.0	31.8	34.6
Helt enig	30.6	12.2	11.2	14.3
Sum	100.1	99.9	100.0	100.0
N	108	368	321	797

Pearsons χ^2 36.425, 8 df, $p < .001$

Mens 62.1 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer er enige i påstanden om at bygdeturisme også er landbruk, er andelen 50.2 prosent blant de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer og 43.0 prosent blant de som ikke driver tilleggsnæringer. Samlet sett ser vi at hver fjerde trønderske bonde er uenig i at bygdeturisme kan inkluderes i benevnelsen landbruk. Når analysen har vist at de som driver med moderne tilleggsnæringer selv forstår seg selv som bonde, men at det ikke nødvendigvis samsvarer med den forståelsen mange andre bønder har av hva det vil si å være bonde, kan dette

være et tegn på at en bør jobbe mer aktivt for å skape forståelse for at begrepet bonde bør gis et mer utvidet innhold. Aksept og forståelse for at man velger ulike måter å utnytte gårdens ressurser på lokalt og i det landbruksfaglige miljøet kan være viktige faktorer for at flere satser på ulike former for nye tilleggsnæringer på bruket.

5. Videre satsing på tilleggsnæringer

På spørsmål om hvilke utviklingstrekk som er sannsynlige for gården de neste fem årene er det 19.4 prosent som oppgir at de vil satse på (videre-)utvikling av tilleggsnæringer med utgangspunkt i gårdens ressurser. Her er det store forskjeller mellom de tre gruppene av bønder ($p < 0.001$). 44.1 prosent av de som i dag driver med moderne tilleggsnæringer anser at det å videreutvikle tilleggsnæringene er en strategi de vil satse på i årene som kommer, mens tilsvarende andel for de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer er 20.1 prosent. Blant de bøndene som i dag ikke driver med tilleggsnæringer med utgangspunkt i gårdens ressurser, er det 10.3 prosent som svarer at dette er en utviklingsstrategi de vil satse på. Ut fra dette kan det være grunn til å tro at det er blant de bøndene som allerede i dag driver med moderne tilleggsnæringer vi vil se den største veksten i slike næringer. Det kan også bety at det er innenfor de moderne tilleggsnæringene at vi vil se størst vekst i årene framover.

Videre er det 6.2 prosent av de trønderske bøndene som oppgir at de ønsker å satse på videreforedling og/eller salg av gårdsprodukter. Også her er ønske om satsing størst blant de bøndene som allerede i dag driver med moderne tilleggsnæringer. I gruppen av bønder som driver med moderne tilleggsnæringer er det 23.4 prosent som oppgir at de i de kommende fem årene ønsker å satse (videre) på å utvikle gårdsmat. Tilsvarende andel blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer er 3.7 prosent og 3.3 prosent blant de bøndene som ikke driver med noen form for tilleggsnæring per i dag.

Resultatene i tabellen under viser samme tendens - interessen for å satse videre på tilleggsnæringer med utgangspunkt i gårdens ressurser er større blant de som i dag driver med moderne tilleggsnæringer enn hva den er blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer.

Tabell 58. Vurdering av i hvilket omfang en i framtiden vil drive med annen næringsvirksomhet enn tradisjonelt jord- og skogbruk etter moderne og tradisjonell tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Total
Vil slutte	6.4	15.5	13.4
Vil redusere omfanget	7.3	6.4	6.6
Vil ha omfanget som i dag	42.7	39.8	40.5
Vil øke omfanget	28.2	19.3	21.3
Vet ikke	15.5	19.0	18.2
Sum	100.1	100.0	100.0
N	110	374	484

Pearsons χ^2 9.329, 4 df, $p=0.053$

Mens 15.5 prosent av de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer ønsker å slutte med tilleggsnæring(e), er tilsvarende andel blant de som driver med moderne tilleggsnæringer 6.4 prosent. Andelen som oppgir at de vil øke omfanget er også betydelig høyere blant de som driver med moderne tilleggsnæringer (28.2%) enn hva det er blant de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer (19.3%). Samlet sett ønsker hver femte trønderbonde som allerede driver med tilleggsnæringer å øke omfanget. I tillegg kommer den gruppen av bønder som ikke driver tilleggsnæringer som også i en viss grad vil være interessert i en slik satsning, selv om interessen for å satse på tilleggsnæringer er langt lavere i denne gruppen.

5.1 Oppfatninger om bygdeturisme

I spørreskjemaet er det flere påstander om ulike forhold om bygdeturisme som næring, og i tabellen under har jeg framstilt andelen som er helt uenig (de to første påstandene i tabellen) og helt enig (de fem andre påstandene i tabellen) for hver av de tre gruppene av bønder.

Tabell 59. Delt enig/helt uenig i påstander om bygdeturisme etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total	p-verdi ¹²
Helt uenig: Mer bygdeturisme øker konfliktnivået i bygda	29.4	20.6	21.1	22.0	0.721
Helt uenig: Bygdeturisme har liten betydning for sysselsetting i bygda	27.3	10.7	7.8	11.8	0.000
Helt enig: Bygdeturisme kan bli viktigere enn tradisjonelt landbruk for bygda	12.8	4.0	3.8	5.1	0.001
Helt enig: Bygdeturisme er avhengig av et levende landbruk	73.4	66.8	60.8	65.3	0.086
Helt enig: Økt kommersialisering av jakt- og fiskerettigheter vil redusere tilgangen for vanlig folk	18.2	23.3	26.2	23.8	0.373
Helt enig: Bygdeturisme øker anseelsen til norske bygder	34.9	22.3	16.8	21.8	0.001

Som vi ser av tabellen over er de som driver med moderne tilleggsnæringer – ikke overraskende – gjennomgående mer positive til bygdeturisme enn de to andre gruppene. De mener i signifikant større grad at bygdeturisme har en positiv sysselsettingseffekt lokalt, at bygdeturisme kan bli viktigere enn tradisjonelt landbruk og at bygdeturisme øker anseelsen til norsk landbruk. I tillegg er det for noen av påstandene ikke-signifikante sammenhenger, men tendensen for alle disse går i retning av at de som driver med moderne tilleggsnæringer har en mer positiv holdning til bygdeturisme.

Vi skal også merke oss at det er relativt stor oppslutning blant alle gruppene om at bygdeturismen er avhengig av et levende landbruk. Dette bør betraktes som et godt utgangspunkt for en videreutvikling av bygdeturismen i Trøndelag, og viser at det kan være en gjensidig avhengighet mellom de bøndene som driver med en eller annen form for bygdeturisme/reiseliv/opplevelsesnæring og de bøndene som ikke gjør det. De bøndene som driver med reiseliv/turisme i en eller annen form mener at de i meget stor grad er avhengig av at det skjer i et miljø hvor det er et aktivt, levende landbruk, samtidig som de som driver med ulike former for bygdeturisme kan være med på å gi landbruket legitimitet tilbake.

Det er altså gode grunner til å se utviklingen av bygdeturismen innenfor en ramme av samarbeid – og da ikke bare med andre som driver med turisme/reiseliv, men også med lokalsamfunnet mer generelt og med landbruksnæringen mer spesielt.

Tabell 60 viser de tre gruppene med bønder sin oppfatning av i hvilken grad manglende samarbeid er et hinder for å utvikle bygdeturismen.

¹² p-verdien er basert på forskjellene mellom de tre gruppene av bønder for alle de fem verdiene på hver av variablene (påstandene). Hver av variablene har følgende verdier: helt uenig, delvis uenig, både og, delvis enig og helt enig.

Tabell 60. Enighet i påstanden ”manglende samarbeid er viktigste hindring for utvikling av bygdeturisme” etter tilleggsnæring. Prosent.

	Moderne tilleggsnæringer	Tradisjonelle tilleggsnæringer	Ingen tilleggsnæringer	Total
Helt uenig	4.5	5.4	4.4	4.9
Delvis uenig	18.2	12.6	15.0	14.3
Både og	31.8	35.2	41.4	37.2
Delvis enig	31.8	34.4	29.9	32.3
Helt enig	13.6	12.4	9.3	11.3
Sum	99.9	100.0	100.0	100.0
N	110	372	321	803

Pearsons χ^2 8.232, 8 df, p=0.411

Forskjellene er ikke signifikante, men det er en tendens i retning av at de som driver med tilleggsnæringer (både moderne og tradisjonelle) i større grad mener at manglende samarbeid er den viktigste hindringen for å få til en utvikling av bygdeturismen. Mens 45.4 prosent av de som driver med moderne tilleggsnæringer og 46.8 prosent av de som driver med tradisjonelle tilleggsnæringer er enige i at manglende samarbeid er viktigste hindring for utvikling av bygdeturisme, er andelen blant de som ikke driver med tilleggsnæringer 39.2 prosent. I tillegg er det en betydelig andel i alle tre gruppene som har krysset av for svaralternativet ”både og”. Det å prøve å få etablert ulike former for samarbeid, kanskje i første omgang som møtearenaer, kan være et viktig grep for å få utviklet en større satsing på tilleggsnæringer innenfor turisme og reiseliv. Man skal heller ikke se bort fra at dette gjelder for utviklingen av andre typer tilleggsnæringer også. Dette gjelder kanskje spesielt for næringer hvor man er avhengig av et marked for å lykkes i satsningen, og da gjerne også et marked som ligger utenfor lokalmiljøet.

6. Oppsummering

I dette notatet har jeg gått gjennom ulike kjennetegn ved tilleggsnæringer i trøndersk landbruk. Analysen viser at tilleggsnæringer grupperer seg i to hovedgrupper:

<i>Moderne tilleggsnæringer:</i>	<i>Tradisjonelle tilleggsnæringer:</i>
<ul style="list-style-type: none">• Utleie av lokaler, lagerhold ol• Overnatting på eller ved gården• Gårdsmat (foredling og/eller salg)• Opplevelsestilbud, guiding ol. (reiseliv)• Servering på eller ved gården• Fiskeri• Helse og omsorg, avlastning• Kurs/barnehage/skolerelaterte tjenester	<ul style="list-style-type: none">• Leiekjøring, slått, brøyting, strøing ol.• Vedproduksjon, biobrensel ol.• Gårdssag• Bygningsarbeid• Utleie av jakt- og eller fiskerettigheter• Husdyravløsning• Organisert bygdeservice• Havbruk og/eller oppdrett

14.1 prosent av trønderske bønder driver med en eller flere tilleggsnæringer innenfor gruppen av moderne tilleggsnæringer, 45.0 prosent driver med en eller flere av de tradisjonelle tilleggsnæringene mens de resterende 40.9 prosentene ikke driver med noen form for tilleggsnæringer.

Når det gjelder forskjeller mellom de tre gruppene er det ingen eller ubetydelige forskjeller når det gjelder:

- geografi
- type landbruksproduksjon på bruket
- utdanningslengde hos bruker
- arbeidstid som andre familiemedlemmer og innleid arbeidskraft legger ned på bruket
- ektefelle/samboers yrkesdeltakelse utenfor bruket
- husstandens samlede netto inntekt
- oppfatning av hvordan det økonomiske resultatet fra gårdsdrifta har utviklet seg de siste fem årene
- hvor fornøyde de er med bistanden fra landbruksforvaltningen

De som driver med tilleggsnæringer (moderne eller tradisjonelle) skiller seg fra de som ikke driver tilleggsnæringer ved at:

- de har større areal dyrka mark (eid og leid areal)
- større areal produktiv skog
- er yngre
- arbeider mer på bruket
- arbeider mindre utenfor bruket (antall timer), men har i like stor grad arbeid utenfor bruket
- har i større grad erfaringer fra tidligere med bedriftsetableringer
- har i større grad et ønske om å jobbe full tid på bruket, uten å ha arbeid utenfor bruket
- mer optimistiske med tanke på hvordan husstandens totale økonomiske situasjon vil utvikle seg de neste fem årene
- vurderer standarden på gårdens driftsbygninger som bedre

- mer sannsynlig at det vil bli foretatt større investeringer i gårdens driftsbygninger de kommende fem årene
- mer sannsynlig at det vil bli foretatt opprustning av maskinparken de kommende fem årene
- planlegger i større grad å øke arealet dyrka mark i løpet av de kommende fem årene
- de i større grad har sin identitet knyttet til det å være gårdbruker
- ser i større grad manglende samarbeid som et hinder for å utvikle bygdeturisme som næring

De som driver moderne tilleggsnæringer skiller seg fra andre bønder ved at:

- de i større grad driver økologisk produksjon
- kvinner er mer aktive (både som hovedbruker og som ektefelle/samboer til hovedbruker)
- de i større grad har tidligere yrkeserfaring fra hotell, restaurant, servering, pedagogisk arbeid, helse- og omsorgsrelatert arbeid eller fra kultursektoren
- vurderer inntekten fra tilleggsnæringene som viktigere
- har lavere inntekt fra gårdsdrifta og en mindre andel av husstandens samlede næringsinntekt kommer fra gårdsdrifta
- mer optimistiske med tanke på hvordan det økonomiske resultatet fra gårdsdrifta vil utvikle seg de nærmeste fem årene
- tror i større grad at ett av barna vil overta bruket
- det at ektefelle/samboer har et ønske om å drive gård er en viktigere motivasjonsfaktor for å være bonde
- ønske om å bidra med noe positivt til samfunnet er en viktigere motivasjonsfaktor for å være bonde
- er i mindre grad enige i at nye ideer og forslag blir tatt i mot med åpenhet i lokalsamfunnet
- mener i større grad at bygdeturisme er en form for landbruk
- er mer positive til en satsing på bygdeturisme
- har i større grad planer om å øke omfanget av tilleggsnæringer

De som driver tradisjonelle tilleggsnæringer skiller seg fra andre bønder ved at:

- vurderer i standarden på gårdens maskinpark som bedre
- ønske om å være selvstendig er en viktigere motivasjonsfaktor for å være bonde
- det at gårdsdrift gir gode inntektsmuligheter er en viktigere motivasjonsfaktor for å være bonde

Et av de mest interessante funnene i denne studien er at det å drive med tilleggsnæringer representerer en *orientering inn i landbruket*, og ikke ut av landbruket. Dette gjelder både for de som driver tradisjonelle og de som driver moderne tilleggsnæringer. Tilleggsnæringene er ikke det vi forbinder med tradisjonell gårdsdrift (produksjon av mat og fiber), men til tross for dette har de bøndene som driver med tilleggsnæringer en sterkere identitet som gårdbruker og har i større grad investeringsplaner i gården enn de som ikke driver med tilleggsnæringer. Det å drive med tilleggsnæringer representerer altså ikke nødvendigvis et brudd med tradisjonelt landbruk eller det å være bonde.

Nå er det riktignok slik at de respondentene som inngår i dette datamaterialet er personer som mottar produksjonsstøtte, det vil si at det er bønder som også er bønder i tradisjonell betydning. Vi vet derfor

ikke i hvilken grad de som bor på gård og som driver med næringsvirksomhet med utgangspunkt i gårdens ressurser, men som ikke mottar produksjonsstøtte, har en identitet som bonde og investerer i bruket. Det kan være slik at de som ikke mottar produksjonsstøtte, altså ikke driver med tradisjonell gårdsdrift ved siden av den gårdsbaserte næringsaktiviteten, ikke forstår seg selv som bonde, og at det for disse har skjedd et brudd med landbruket.

Uansett representerer de funn som er framkommet gjennom denne studien interessante tanker rundt begrepet bonde – hva det vil si å være bonde i dag, hvem som oppfattes som bonde og hvem som selv oppfatter seg som bonde.

Når vi finner at blant de som ikke driver med tilleggsnæringer i mindre grad opplever seg selv som bonde og i mindre grad har investeringsplaner og ekspansjonsplaner knyttet til gården og gårdsdrifta, representerer deler av denne gruppen i større grad en *orientering ut av landbruket og ut fra gården*. Denne gruppen har i større grad valgt å kompensere for lave inntekter fra tradisjonell gårdsdrift med å arbeide mer utenfor gården. Disse bøndene arbeider også i større grad i privat sektor som jo generelt har et høyere lønnsnivå. Samtidig er det også verdt å ha med seg at det i denne gruppen også finnes en del bønder som satser på tradisjonelt landbruk uten tilleggsnæringer, og som derfor ikke tilhører de som er på vei ut av landbruket.

Det er derfor nærliggende å konkludere med at bønders satsing på tilleggsnæringer med utgangspunkt i gårdens ressurser er positivt bidrag til både landbruket og til bosetning i bygde-Norge, og at det derfor er viktig å stimulere til og støtte opp under slik virksomhet. Det er ikke noe i datamaterialet som tyder på at de som driver med tilleggsnæringer i større grad er misfornøyde med den hjelp og bistand de får fra forvaltningen. Samtidig ser vi at de som driver med moderne tilleggsnæringer nok i større grad har opplevd at deres initiativ har blitt mottatt med skepsis lokalt, og det er viktig å være oppmerksom på at også denne gruppen definerer seg selv som bønder, og at de derfor bør møtes som det. De ønsker å bli inkludert, snarere enn å bli ekskludert.

Det andre hovedfunnet fra studien er at de moderne tilleggsnæringer gir i større grad enn hva både tradisjonell landbruksdrift og tradisjonelle tilleggsnæringer gjør, et mulighetsrom for at bønder og deres ektefelle/samboer kan få brukt tidligere utdanning og yrkeserfaring som et utgangspunkt for å skape en arbeidsplass med bruket som utgangspunkt. Dette gjelder spesielt for kvinner, men en skal heller ikke glemme at dette vil gjelde for menn som overtar gårdsbruk og som ønsker å ta med seg sin tidligere yrkeserfaring og utdanning inn på gården og inn i landbruket. Det er derfor ikke nødvendigvis slik at det å ikke ta landbruksfaglig utdanning ekskluderer noen fra å ta over et gårdsbruk. Landbruksinteresse og interesse for et liv på bygda kombinert med utdanning og erfaring fra andre sektorer kan være vel så kompetansegivende for det å ta over gårdsbruk i dag. Tilleggsnæringer gir rom for og krever annen kompetanse, og bidrar dermed til et større mangfold.

Ni av ti bønder i utvalget har vokst opp på gård, og de aller fleste av disse har vokst opp på det gårdsbruket de i dag driver. Videre har 7.1 prosent (58 bønder) vokst opp i ei bygd, men ikke på gård, mens 3.8 prosent (31 bønder) hverken har vokst opp i ei bygd eller på en gård. På grunn av at antallet som ikke har vokst opp på gård er så lite er det vanskelig å analysere i hvilken grad det å være tilflytter "til landbruket" har betydning for om man driver med tilleggsnæringer eller ikke. Med all mulig forbehold ser vi likevel at det er en tendens i retning av at de som ikke har vokst opp på et gårdsbruk i større grad driver med moderne tilleggsnæringer. Mens 12.8 prosent av de som har vokst opp på gård driver med moderne tilleggsnæringer, er andelen 20.7 prosent blant de 58 bøndene som har vokst

opp i ei bygd, men ikke på gård og 16.1 prosent blant de 31 personene som hverken har vokst opp på gård eller i ei bygd. Disse tallene skal altså tolkes med forsiktighet, men kan gi en indikasjon på at tilflyttere til det trønderske landbruket er med på å øke mangfoldet i næringen.

Norge er et av de mest likestilte landene i verden, blant annet med en høy yrkesdeltakelse blant kvinner. Til tross for dette har vi et svært kjønnsdelt arbeidsmarked, kvinner velger arbeidslivet, men de velger i all hovedsak kvinne-dominerte yrker, og mennene velger fortsatt de tradisjonelt manns-dominerte yrkene (Likestillingssenteret 2005). Sammen med skogbruk og fiske er primærnæringene en av "verstingene" når det gjelder andelen kvinner, bare kraft- og vannforsyningssektoren, olje- og gassutvinningssektoren og bygg- og anleggssektoren har en lavere andel kvinner sysselsatt (Likestillingssenteret 2005). Andelen kvinnelige bønder har nærmest stått på stedet hvil de senere årene. I 1999 var 10.0 prosent av de sørtrønderske bøndene kvinner, mens den var økt med 1.4 prosentpoeng til 11.4 prosent i 2006. I Nord-Trøndelag er økningen i samme tidsrom på 2.1 prosentpoeng, fra 9.9 prosent i 1999 til 12.0 prosent i 2006¹³.

Framveksten av de moderne tilleggsnæringene er spesielt interessant i et kjønnsperspektiv nettopp fordi landbruket her kan tilby kvinner muligheter til å bruke sine interesser, sin utdanning og erfaringsbakgrunn. De tradisjonelle tilleggsnæringene er med andre ord mer "maskuline" enn de moderne tilleggsnæringene er, og de moderne tilleggsnæringene representerer i så måte en *feminisering* av trøndersk landbruk.

I forlengelsen av dette er det også viktig å se at de moderne tilleggsnæringene i landbruket åpner opp for et *arbeidsfellesskap* mellom ektefeller/samboere. Mens 41.4 prosent av de som driver moderne tilleggsnæringer driver sammen med sin ektefelle/samboer, er andelen 15.9 prosent blant de som driver tradisjonelle tilleggsnæringer. Familielandbruket er i så måte nærmere en realitet på bruk som driver med moderne tilleggsnæringer enn generelt i landbruket.

¹³ <http://statbank.ssb.no>

Referanser

Gjerdåker, B. 2002: *Norges landbrukshistorie III 1814-1920. Kontinuitet og modernitet*. Oslo: Samlaget

Likestillingssenteret 2005: *Likestillingsbarometer 2004*

Vik, Jostein og Johan Fredrik Rye 2006: *Trender i norsk landbruk 2006. Frekvensrapport*. Rapport 11/06, Trondheim: Norsk senter for bygdeforskning